

Ik heb dit woord nog nooit gehoord.

*Seksuele identiteitsontwikkeling bij doven op verschillende
doveninternaten in Nederland van 1960 tot heden.*



Bachelorthesis Pedagogische Wetenschappen
Onderzoeksgroep 4: Religieuze en levensbeschouwelijke
invloeden op pedagogisch handelen
Datum: 16 juni 2011

Eerste beoordelaar: Corrie Tijsseling
Tweede beoordelaar: Paul Baar

Door: Wieke Hengeveld (3138755), Rianne Rombout
(3248305) en Laura Wassenberg (3223450).

En zij, de mensen, kunnen tot stand brengen zonder de toekomst, je gezin, de met elkaar.” “Zonder deze niets menselijks meer.”

“Behandel het meisje niet met een waardering die afwijkt van die, welke men voor de jongen heeft.”

Abstract

In the Netherlands, five institutions for the deaf were founded over the past two centuries. Hundreds, maybe thousands, of deaf students lived and learned in these institutions. There is little said, or signed about sexuality in the deaf community. When it is discussed it is primarily used to warn for situations that occurred in the past, referring to sexual abuse. This current investigation focuses on the sexual identity development of deaf students who lived in three of these institutions from the 1960s until now. The focus of this investigation is on the religious input of these institutions, the way boys and girls interacted in these institutions in day-to-day life and the way sexuality was discussed. One of the findings was that little can be found about sexuality; the word was seldom used in the documents analyzed by the researchers. However, students and their parents did want to gather information about this subject, considering the sexual abuse scandals that occurred in the past years. Despite this need for information, it seems difficult to continuously offer education about this topic. Another finding is that religion influences the way in which information about sexuality is offered to the students, as well as the ways boys and girls interacted with one another. This research was a qualitative research. Documents conducted from several archives scattered around the Netherlands were used to investigate this subject, through analyzing text and tagging these text segments to the several components of the research questions. Hopefully, in the future more research will be done on the topic of the deaf, sexuality, sexual identity development and sexual education. It will enrich the life of those who have not learned much about sexuality so far.

Keywords: deaf, sexual identity, sexual education, sexuality, religion, interaction, boys and girls, institutions for the deaf, the Netherlands

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u het product van vijf maanden hard werken, koffie drinken en treinreizen. De titel van ons artikel is een resultaat van creatief denken en de voorkant van ons artikel bestaat uit verschillende citaten en foto's uit documenten van de drie internaten. Wij zijn blij en trots om het op deze manier aan u te kunnen presenteren!¹

Graag danken wij Corrie Tijsseling, voor haar tomeloze inzet, positieve energie en onophoudelijke steun. Vooral de e-mails waarin ze "blijf ademen" schreef, hebben ons erg geholpen. Ook de woorden: "geen informatie is óók een conclusie" hielpen ons door moeilijke dagen heen. Daarnaast bedanken wij onze partners en familie voor het geduld en support gedurende deze tijd. De archivarissen: Piet Borneman van het Kentalisarchief te Sint-Michielsgestel, Henk Betten van het Kentalisarchief te Haren en Michael Mellema van het gemeentearchief Leidschendam-Voorburg, verdienen ook onze dank, voor hun behulpzaamheid bij het vinden van informatie over ons onderwerp. Als laatste een bedankje voor de obers bij de Basket die ons elke week voorzien hebben van een lekker bakkie koffie.

Veel leesplezier!

Wieke Hengeveld, Rianne Rombout en Laura Wassenberg

¹ Instituut voor Doven, "Beknopt overzicht Sint Michielsgestel", 1963, 19.; Effatha, "Effathablاد", 1969, nr. 46, 18.; Effatha, "Effathablاد", 1975, nr. 5, 4.; Fabert, "Bevrijd uit de ballon", 2004, 16.; Koninklijk Instituut voor doven "H.D. Guyot", "VSO", 1987, nr. 2, 35-36.; Instituut voor Doven, "De Vriend", 1960, 112; Instituut voor Doven, "De Vriend", 1960, 20. ; Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1987", 1988, 7.; Effatha, "Flyer", 1974, 2.; Effatha, "Jaarverslag 1974", 1975, 14 van 16.; Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Jaarverslag 1963", 1964, 15.

Inhoudsopgave

Een historisch overzicht van de ontwikkeling van religie, onderwijs, omgangsvormen en seksuele voorlichting in Nederland.	pp. 5
Hoe, wat en waarom?	pp. 12
Stoffige archieven en interessante vondsten	pp. 16
De (on)zichtbaarheid van religie	pp. 17
Meisjes en jongens samen, gaat dat wel goed?	pp. 21
Let's talk about sex. Of niet?	pp. 25
Seksualiteit, religie en internaten. Gaat het samen, of werkt het elkaar tegen?	pp. 29
Referenties	pp. 35
Bronnenlijst	pp. 38
Bijlage 1 Codeboom	pp. 40
Bijlage 2 Plattegrond Instituut voor Doven Sint Michielsgestel	pp. 43

Een historisch overzicht van de ontwikkeling van religie, onderwijs, omgangsvormen en seksuele voorlichting in Nederland.

Het onderzoek dat hier wordt ingeleid zal gaan over de seksuele identiteitsontwikkeling van doven op verschillende doveninternaten in Nederland in de periode van 1960 tot heden. Het is belangrijk voor het onderzoek om de ontstaansgeschiedenis van het algemene onderwijs en de doveninternaten in Nederland te verhelderen, aangezien alle doveninternaten ontstonden in periodes van grote sociale veranderingen binnen de Nederlandse samenleving en het onderwijssysteem². Om deze reden wordt ook het ontstaan van religieus en openbaar onderwijs in Nederland belicht. Daarnaast zal er een beschrijving gegeven worden van de ontstaansgeschiedenis van seksuele voorlichting in het Nederlandse onderwijs en zal er aandacht besteed worden aan omgangsvormen tussen jongens en meisjes die in internaten verbleven.

Het idee dat alle kinderen onderwijs verdienen is een relatief recent fenomeen, ook al zijn scholen al eeuwenlang onderdeel van de samenleving³. Tot en met de achttiende eeuw werden kinderen tot hun twaalfde jaar christelijk onderwezen en daarna werden ze verplicht bij te dragen aan de kostwinning⁴. Doven werden voornamelijk thuis onderwezen, waarbij de onderwijsmethodes over het algemeen geheim werden gehouden. Dit was echter alleen het geval bij doven uit rijke gezinnen; doven uit arme gezinnen ontvingen geen onderwijs⁵. Ook kinderen die in weeshuizen zaten werden in deze tijd al onderwezen. In de weeshuizen waar vanaf de negentiende eeuw over wordt gesproken zaten vooral jeugdigen die wees waren of wiens ouders niet meer in beeld waren, maar ook kinderen en jongeren met lichamelijke of geestelijke beperkingen. Van opvoeding was destijds geen sprake; het doel van deze huizen was vooral het in het gareel houden van de jeugd, mede door zware straffen en discipline⁶. Het leren van praktische taken was een belangrijk onderdeel van de dagtaken, zodat de jongeren inkomsten voor het weeshuis konden verzorgen. Meisjes hadden in veel gevallen een beperkte keuze voor beroepsmogelijkheden, deze keuze bestond bijvoorbeeld uit beroepen als naaister of dienstbode. Jongens hadden een grotere keuzemogelijkheid; de

² Corrie Tijsseling en Agnes Tellings, "The Christian's duty toward the deaf: Differing Christian views on Deaf schooling and education in the 19th-Century Dutch society", *American Annals of the Deaf*, 154 (2009): 36-49.

³ Margret A. Winzer, *The History of Special Education; from isolation to integration*, (Washington: GallouDET University Press, 1993).

⁴ Han Leune, "Onderwijs en maatschappelijke verandering. Een terugblik op 200 jaar onderwijs en onderwijsbeleid in Nederland", in *Tweehonderd jaar onderwijs en zorg van de staat*, ed. P. Boekholt, H. Crombrugge, N.L. Dodde en J. Tyssens (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V., 2002), 3-11.

⁵ Tijsseling en Tellings, 2009.

⁶ C.M. Winnubst, *Systemen van opvoeding en inrichtingen in Nederland van 1815-1965*, (Amsterdam: Nationale federatie voor kinderbescherming, 1967); Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V., 2006).

beroepen waar zij uit konden kiezen waren bijvoorbeeld kleermaker, schoenmaker of bakker⁷.

Het eerste doveninternaat dat gesticht werd, was een doveninternaat met een protestantse ideologie. Deze algemeen Christelijke school, het Koninklijke instituut voor Doven "H.D Guyot", in dit artikel vanaf nu vermeld onder de naam Guyot Instituut, werd in 1790 opgericht te Groningen. Dit was nog in een periode dat het Calvinisme hoogtij vierde, maar wel op de rand van de overgang naar een meer liberale protestantse maatschappij. Deze school was geïnspireerd door de Verlichting. Doven werden gezien als rationele wezens die door onderwijs waardevolle burgers konden worden, dezelfde ideeën die destijds ontstonden over kinderen in het algemeen⁸. De pedagogische denkbeelden van de Verlichting waren gericht op het idee van de maakbaarheid, vormbaarheid en opvoedbaarheid van de mens⁹.

Één van de belangrijkste veranderingen binnen het onderwijs werd ingezet met de komst van de onderwijswet in 1801 en de hernieuwde versie van deze wet in 1803. Onderwijs had nog steeds een Christelijke grondslag, maar in een meer liberale zin van het woord. Officieel was de Nederlandse staat nog protestants, maar het onderwijs moest toegankelijk zijn voor allerlei soorten gelovigen zonder dat zij aanstoot namen van het lesprogramma¹⁰. De hervormingen in het onderwijs waren niet alleen een roep om beter onderwijs, maar ook waren deze gestoeld op verschillende maatschappelijke ontwikkelingen: het ontstaan van politiek bewustzijn bij grotere delen van de bevolking, een gevoel van nationale identiteit en het idee dat iedereen verantwoordelijk is voor de samenleving¹¹. De drang naar de veranderingen binnen het onderwijs werd versterkt door de verwachting dat er een Nederlandse natiestaat kon ontstaan, in plaats van het systeem van steden en gewesten¹².

Vanaf 1795 was de Nederlandse staat een feit en werd er overgegaan tot de scheiding van kerk en staat¹³. Tussen 1795-1806 werd Nederland de Bataafse Republiek genoemd. Dit was een periode van ingrijpende maatschappelijke veranderingen, gericht op de vorming van een natiestaat¹⁴. In deze periode werd Nederland een moderne

⁷ D.Q.R Mulock Houwer, *Daar de Oranjeappel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975* (Amsterdam: Stichting Weeshuis der Doopsgezinde Collegianten "de Oranjeappel", 1875)

⁸ Tijsseling en Tellings, 2009.

⁹ Jan Lenders, "Van kind tot burger; lager onderwijs en vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw", in *Tot burgerschap en deugd; volksopvoeding in de negentiende eeuw*, ed. N. Bakker, R. Dekker en A. Janssens (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2006), 11-35.

¹⁰ Simon Schama, "Schools and Politics in the Netherlands, 1796-1814", *The Historical Journal* 13 (1970): 589-610.

¹¹ P. Boekholt, "De onderwijswet van 1801 en het begin van de Staatszorg voor het onderwijs in Nederland", in *Tweehonderd jaar onderwijs en zorg van de staat*, ed. P. Boekholt, H. Crombrugge, N.L. Dodde en J. Tyssens (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V, 2002), 3-11; Leune, 2002; Winzer, 1993.

¹² Leune, 2002

¹³ Boekholt, 2002; Leune, 2002.

¹⁴ Lenders, 2006.

liberale samenleving waarin de invloed van de Calvinisten afnam¹⁵. Daarnaast raakten ook fenomenen als pornografie en prostitutie populair. Dit in tegenstelling tot de angst die omtrent dit onderwerp merkbaar was in de periode hiervoor. Ook was er in toenemende mate sprake van seksuele omgang zonder dat men getrouwd was. Deze 'zederverwildering' leidde tot toenemende bezorgdheid onder de burgerij¹⁶. Als gevolg hiervan ontstond er een beperkte vorm van seksuele voorlichting, waarin vooral de negatieve kanten van seksueel gedrag van belang waren¹⁷.

In deze periode werden in de eerste internaten jongens en meisjes strikt gescheiden gehouden, ook wanneer zij op de leeftijd van twintig jaar of ouder nog in een weeshuis verbleven. Deze internaten waren vooral internaten voor wezen of schipperskinderen. De leerlingen van deze internaten hadden weinig contact met de buitenwereld. Godsdienstig onderwijs was van groot belang voor de internaten, in tegenstelling tot opvoeding, hygiëne en scholing¹⁸. Deze eerste internaten hadden een gereformeerde grondslag hetgeen het kindbeeld vormde vanuit de erfzonde. De jeugd was van nature geneigd tot het kwade en men diende dit aan de hand van de opvoeding de kop in te drukken¹⁹.

De Schoolstrijd markeert een belangrijke periode in de ontwikkeling van het onderwijs. Deze strijd begon rond 1830 toen orthodox-protestanten, anti-liberalen en anti-rationalisten zich verenigden en de staat confronteerden. Deze groepen vormden eigen kerken en eigen scholen om hun kinderen te beschermen tegen de nieuwe verlichte ideeën die in Nederland heersten. Dit bracht onvrede van de overheid met zich mee, die een Verenigde Staat wilde oprichten met een florerende economie waarin geen ruimte was om over theologische splitsingen en problemen te praten²⁰. In deze periode werd het tweede doveninternaat, het Instituut voor Doofstommen, in dit artikel verder aangeduid als IvD te Sint Michielsgestel, opgericht, waarschijnlijk als tegenhanger van het meer liberale Guyot Instituut²¹.

De grondwetswijziging die in 1848 werd aangenomen en de daaropvolgende onderwijswet in 1857 zorgden voor belangrijke veranderingen in het recht op religieus onderwijs. Het was nu mogelijk om afgescheiden kerken en scholen erkenning te geven. De openbare scholen werden hierdoor beduidend minder christelijk dan daarvoor. Daarnaast werden de openbare scholen vanaf deze periode gecontroleerd om te

¹⁵ Johan Sturm, Leendert Groenendijk, Bernard Kruihof en Julialet Rens, "Educational pluralism – a historical study of so-called "pillarization" in the Netherlands, including a comparison with some developments in South African Education", *Comparative Education* 34 (1998): 281-297.

¹⁶ Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-Van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V, 2006).

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Winnubst, 1967

¹⁹ Mulock Houwer, 1875.

²⁰ Sturm et al., 1998.

²¹ Tijsseling en Tellings, 2009.

waarborgen dat deze niet religieus beïnvloed waren²². De eerste fase van de schoolstrijd eindigde met strikt religieus neutrale openbare scholen en de vrijheid om privéscholen op te richten. Privéscholen noemt men bijzondere scholen, deze zijn veelal op religieuze grond gesticht²³.

Hand in hand met de strijd om bijzondere scholen voor verschillende groepen in de samenleving ontstond er segmentatie onder de bevolking van Nederland. Deze segmentatie op basis van morele of religieuze doctrines, wereldbeelden of ideologieën wordt verzuiling genoemd. De 'zuilen' worden bij naam genoemd op basis van hun doctrine; in Nederland waren dit de verschillende protestantse stromingen, de rooms-katholieken en de socialisten. Differentiëren op basis van morele en religieuze doctrines is echter niet genoeg om een samenleving verzuild te noemen, daarvoor moeten ook alle organisaties waar mensen gebruik van maken opgedeeld worden naargelang de zuilen. Dit resulteerde in een staat waarin sterke segmentatie plaatsvond over alle sectoren van het sociale leven naar religieuze en ideologische lijnen²⁴. Voor Katholieken was het Bisschoppelijk Mandement over het onderwijs uit 1868 van groot belang, waarin hen geboden werden hun kinderen naar een katholieke lagere school te sturen, bij voorkeur een school waar de sekses gescheiden onderwijs kregen²⁵.

De tweede fase van de schoolstrijd was van 1870 tot 1920. In deze fase ging de overheid steeds meer eisen stellen aan de kwaliteit van het onderwijs. Er werd niet alleen gekeken naar openbare scholen, maar ook naar bijzondere scholen. Deze scholen begonnen als reactie daarop actie te voeren voor subsidie en financiële gelijkheid van al het onderwijs [want: openbare scholen werden volledig door overheid bekostigd, bijzondere scholen niet]. In 1917 leidde dit tot toekenning van subsidie aan al het onderwijs door de overheid²⁶. Te midden van de strijd om subsidies werd het 'Protestants-Christelijke Instituut voor Doven Effatha', in dit artikel verder benoemd als Effatha, opgericht²⁷. Deze was gegrond in het Gereformeerde geloof²⁸. Daarnaast werd er in deze periode, die ook wel de 'bloeiperiode van het gestichtswezen' genoemd werd omdat in deze tijd veel particuliere initiatieven ontstonden, een verbod op kinderarbeid ingesteld. Door dit verbod ontstonden er grote groepen straatkinderen die vanuit

²² Mineke van Essen, *Kwekeling tussen Akte en Ideaal. De opleiding tot onderwijzer vanaf 1800*, (Amsterdam: Sun, 2006; p.103); Sturm, 1998.

²³ Ido de Haan, "Van staatszorg tot vrijheidsrecht. De schoolstrijd in de Nederlandse politiek en samenleving", in *Tot burgerschap en deugd; volksopvoeding in de negentiende eeuw*, ed. N. Bakker, R. Dekker en A. Janssens (Hilversum: Uitgeverij verloren, 2006), 81-105; Sturm, 1998.

²⁴ Sjoerd Karsten, "Neoliberal Education reform in the Netherlands", *Comparative Education* 35 (1999): 303-317; Ben Spiecker en Jan Steutel, "Multiculturalism, pillarization and liberal civic education in the Netherlands", *International Journal of Education Research* 35 (2001): 293-304.

²⁵ Van Essen, 2006.

²⁶ Karsten, 1999; Sturm et al., 1998.

²⁷ Dit instituut werd in de loop der tijd naar verschillende locaties verplaatst: Dordrecht, Voorburg en Zoetermeer.

²⁸ Tijsseling en Tellings, 2009.

religieus oogpunt hulp nodig hadden²⁹. Vanuit dit standpunt werden deze kinderen opgevoed en onderwezen³⁰.

Hierop volgde een periode waarin verplicht onderwijs het onderwerp van de nieuwe strijd werd. Tot dan toe werd dit als een onrechtmatige inmenging gezien in de rechten en verantwoordelijkheden van ouders. Pas in 1901 werd onderwijs verplicht in Nederland³¹. De leerplichtwet die toen werd ingesteld zorgde ervoor dat alle kinderen tussen de zes en dertien jaar naar school moesten³². Dit gold echter niet voor kinderen met een ziekte of handicap; voor hen geldt de leerplicht sinds 1947³³. Mede door deze veranderingen werd de schoolstrijd in 1920 beëindigd toen alle scholen subsidie kregen van de overheid³⁴. In deze zelfde tijd kwam er meer aandacht voor de positieve kanten van seksualiteit en er ontstond een meer georganiseerde vorm van seksuele voorlichting; seksualiteit werd opgenomen in het schoolse curriculum. Er werd hierbij echter nog geen gebruik gemaakt van speciale materialen, zoals later het geval is. De nadruk bij deze voorlichting lag op gezondheid, aanpassing, relaties en het gezinsleven³⁵. Ook in Nederland was hier sprake van³⁶.

In de 20^e eeuw werden de Kinderwetten ingevoerd. Dit maakte dat de regering meer invloed uit ging oefenen op de inrichtingen. De opvoedgedachte werd dominant en inrichtingen moesten zich aan voorwaarden houden betreffende gezondheid, zedelijkheid, schoolonderwijs en vakonderrichtend onderwijs. Het doel voor de kinderen was maatschappelijke bruikbaarheid, verantwoordelijkheid en gemeenschapszin, zowel voor jongens als meisjes³⁷.

In 1946 schreef Chorus een rapport getiteld '*Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*'. Hierin haalt hij gebreken naar voren die ontstaan door het opvoedkundig klimaat in de gestichten: gebrekkige zelfstandigheid, gebrekkige godsdienstige vorming en seksuele misdragingen. Dit laatste aspect is naar zijn inziens te wijten aan de gescheiden opvoedingsklimaten in de gestichten waardoor vooral problemen bij jongens ontstaan; kinderen missen de tweezijdigheid van de opvoeding. Gemengd onderwijs zou naar zijn mening de oplossing zijn voor dit probleem³⁸. De eerste Katholieke internaten, waar allerlei kinderen onderwezen werden vanwege het

²⁹ Ido Weijers, *De creatie van het mondige kind: Geschiedenis van pedagogiek en jeugdzorg*, (Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2007).

³⁰ Winnubst, 1967.

³¹ Sturm et al., 1998.

³² Martine van Rooijen, *Ach, zou die school er nog wel zijn?*, (Schiedam: Scriptum, 2007): 41.

³³ Nan Dodde, "Een geschiedenis van de leerplicht", in *Recht doen aan zorg: 100 jaar leerplicht in Nederland*, ed. Ton van der Hulst en Dolf van Veen (Leuven/Apeldoorn: Garant, 2000), 15-69.

³⁴ Sturm et al., 1998.

³⁵ Delia Reaves Fitz-Gerald en Max Fitz-Gerald, "A Historical Review of Sexuality Education and Deafness: Where have we been this century?", *Sexuality and Disability* 16 (1998): 253.

³⁶ Rutgers Nisso Groep. "De Geschiedenis van de Rutgers Nisso Groep", Rutgers Nisso Groep, <http://www.rutgersnissogroep.nl/overderutgersnissogroep/de-organisatie/geschiedenis>.

³⁷ Winnubst, 1967.

³⁸ A.M.J Chorus, *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*, (Nijmegen: Dekker en Van de Vegt, 1946).

goede religieuze onderwijs, ontstonden na 1900 in het zuiden van Nederland, waar vormen van co-educatie pas na 1965 ontstonden³⁹. Het kindbeeld was hier vooral gericht op nederigheid, bescheidenheid, gehoorzaamheid en discipline. Seksualiteit en alles wat daarmee te maken had was een zonde⁴⁰.

In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw lag de nadruk bij de hervormingen op het nastreven van gelijkheid van kansen⁴¹. Dolle Mina, een feministische vrouwengroep, riep op tot een schoolstaking in 1970, omdat ze de klassen te vol vonden⁴². Ook werd in 1960 verplicht handwerken voor meisjes op de lagere school afgeschaft, wat in 1878 was ingesteld. Dit paste niet meer in de tijdsgeest. Meisjes moesten dezelfde kansen hebben als jongens en ook dezelfde vakken kunnen leren⁴³.

In de jaren tachtig veranderde dit in het verbeteren van de resultaten van leerlingen. Ouders wilden meer vrijheid van keuze en meer controle. De meer individualistische maatschappij droeg ook bij aan het idee dat mensen zelf hun zaken moesten regelen. Ouders moesten meer betrokken zijn bij scholen en meer beslissingen kunnen maken⁴⁴. Vanaf de jaren 70 was er sprake van secularisatie: een neergang van religieus leven en de verzuiling; dit kwam met name door een proces van rationalisatie en industrialisatie⁴⁵. De verzuilde scholen gingen open voor verschillende religieuze groepen en werden op deze manier open scholen in plaats van de gesloten scholen die zij tijdens de verzuiling waren geweest⁴⁶.

In de jaren zestig en zeventig kwam ook de seksuele revolutie op. Hierdoor ontstond er in de maatschappij een grotere openheid over seksualiteit en kwam er een grotere behoefte aan informatie hierover. Er werden boeken geschreven over seksuele voorlichting en ook kwamen er materialen voor scholen beschikbaar⁴⁷. Ook in Nederland veranderde de houding ten opzichte van seksualiteit. Dit is onder andere terug te zien in de oprichting van consultatiebureaus voor anticonceptie en seksualiteit. Daarnaast is er binnen de seksuele voorlichting steeds meer aandacht gekomen voor het beleven van plezier aan seks. Tegenwoordig zijn middelbare scholen verplicht om seksuele voorlichting te geven. Ze kunnen echter zelf bepalen hoe dit gebeurt en wat er al dan niet verteld wordt. Hoewel seksuele voorlichting inmiddels volledig ingeburgerd is op de

³⁹ Jos Perry, *Jongens op kostschool: Het dagelijks leven op de katholieke jongensinternaten*, (Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers, 1991).

⁴⁰ Marieke Hilhorst, *Bij de zusters op de kostschool; Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op Rooms-Katholieke Pensionaten in Nederland en Vlaanderen*, (Utrecht: A.W. Bruna uitgevers, 1989).

⁴¹ Karsten, 1999.

⁴² Van Rooijen, 2007; 201.

⁴³ Ibid., 101.

⁴⁴ Karsten, 1999.

⁴⁵ Manfred te Grotenhuis en Peer Sheepers, "Churches in Dutch: Causes of religious disaffiliation in the Netherlands, 1937-1995", *Journal for the scientific study of religion* 40 (2001).

⁴⁶ Siebren Miedema en Gerdien Bertram-Troost, "Democratic citizenship and religious education: challenges and perspectives for schools in the Netherlands", *British Journal of Religious Education* 30(2008): 123-132.

⁴⁷ Fitz-Gerald en Fitz-Gerald, 1998.

meeste reguliere scholen, is dit een ander verhaal in het speciaal onderwijs. Leerkrachten voelen zich lang niet altijd op hun gemak bij het geven van seksuele voorlichting, laat staan aan kinderen met een beperking⁴⁸. Dit heeft onder meer te maken met het bestaan van verschillende mythes over seksualiteit bij mensen met een lichamelijke of geestelijke beperking. Zo worden zij vaak, onterecht, gezien als asexueel of juist als overseks⁴⁹. Daarbij komt dat in het dovenonderwijs de bijbehorende gebaren soms nogal plastisch zijn, wat voor extra ongemak kan zorgen bij de docent⁵⁰. Desondanks is het juist ook voor kinderen die doof zijn belangrijk seksuele voorlichting te krijgen. Het is immers de taak van de school om kinderen voor te bereiden op het leven. Seksualiteit is hier onlosmakelijk mee verbonden⁵¹. Uit onderzoek is ook gebleken dat een andere belangrijke factor is dat dove jongeren beduidend minder weten over HIV en AIDS en over minder informatiebronnen beschikken die hen hierover kunnen informeren dan hun horende leeftijdsgenoten⁵². Ook is gebleken dat dove kinderen twee tot drie keer zoveel kans hebben om seksueel misbruikt te worden dan horende kinderen⁵³. Juist daarom is het belangrijk dat kinderen die doof zijn ook een goede voorlichting krijgen over seksualiteit, gepast en ongepast seksueel gedrag.

Dit onderzoek is gericht op het pedagogisch handelen in doveninternaten met betrekking tot de seksuele identiteitsontwikkeling van de leerlingen. De vraagstelling is als volgt:

Op welke manier is het pedagogisch handelen in de verschillende internaten voor doven van invloed op de seksuele identiteitsontwikkeling van de leerlingen in de periode van 1960 tot heden?

Hierbij zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe wordt religie zichtbaar in het dagelijks leven op de internaten?
2. Wat is de invloed van religie op omgangsvormen tussen jongens en meisjes in de verschillende internaten voor doven?

⁴⁸ Douglas Kirby en Peter Scales, "An analysis of state guidelines for sex education, instruction in public schools", *Family relations* 30 (1981): 235.

⁴⁹ Peter Baxter, "Disability and sexuality", *Developmental Medicine & Child Neurology* 50 (2008): 563; Willy van Berlo en Corina van der Put, "Jongeren met een lichamelijke handicap en seksualiteit: een overzicht van de literatuur", *Tijdschrift voor Seksuologie* 27 (2003) : 114; Janice M. McKown en B.A. English, "Disabled teenagers: sexual identification & sexuality counseling", *Sexuality and Disability* 12 (1986): 17-27.

⁵⁰ M. Wessels Beljaars, "Lichaamsbeleving en seksualiteit", *Van Horen Zeggen* 35 (1995):14.; Fitz-Gerald en Fitz-Gerald, 1998.

⁵¹ Aniela Korzon, "Sexual education of the deaf", in *Disability- the contextuality of it's meaning*, ed. T. Zólkowska en L. Konopska (Szczecin: University of Szczecin, 2010), 245-250.

⁵² K.L. Heuttel & W. G. Rothstein, W. G., "HIV/AIDS knowledge and information sources among deaf and hearing college students", *American annals of the deaf*, 146 (3) (2001), 280-286.

⁵³ Marit Hoem Kvam, "Sexual abuse of deaf children. A retrospective analysis of the prevalence and characteristics of childhood sexual abuse among deaf adults in Norway", *Child Abuse and Neglect* 28 (2004): 249.

3. Wat is de invloed van religie op seksuele voorlichting op de verschillende internaten voor doven?

Hoe, wat en waarom?

In dit artikel komen bepaalde begrippen herhaaldelijk naar voren. Hieronder volgt een definiëring en operationalisering van deze begrippen.

'Seksuele voorlichting' zal in dit artikel gezien worden als het geheel van informatie over de medische, emotionele en psychosociale aspecten van seksualiteit⁵⁴. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan voorlichting over seksueel overdraagbare aandoeningen (SOA's), zwangerschappen, omgangsvormen, verliefdheid en relaties. Dit begrip wordt geoperationaliseerd als de lessen op school die in het teken staan van seksuele voorlichting en ook als zodanig benoemd worden. Wanneer er gesproken wordt over 'seksuele identiteitsontwikkeling' wordt er gedacht aan het nadenken over de eigen identiteit met betrekking tot seksualiteit, seksueel gedrag en uiterlijk. Seksuele identiteitsontwikkeling is een periode die gekenmerkt wordt door verwarring en verkenning, meestal gevolgd door acceptatie van de eigen identiteit⁵⁵. De operationalisatie van dit begrip heeft betrekking op het zichzelf mannelijk of vrouwelijk voelen, het zichzelf zien als hetero-, homo- of biseksueel en de tijd die besteed wordt aan het eigen uiterlijk. Wanneer er gesproken wordt over 'genderrollen' wordt er verwezen naar "*geaccepteerde traditionele gedragingen, die binnen een culturele en sociale context als typisch mannelijk of vrouwelijk gezien worden*"⁵⁶. Het gaat hier dus om gedrag dat binnen een cultuur als 'normaal' beschouwd wordt voor mannen of voor vrouwen. Dit wordt geoperationaliseerd als de verschillende verwachtingspatronen die heersen in de internaten met betrekking tot jongens en meisjes.

Een ander belangrijk begrip dat in dit onderzoek veelvuldig aan bod komt, is 'pedagogisch handelen'. Hierbij zijn ideeën over opvoeding en ontwikkeling van belang. Er wordt gekeken hoe deze ideeën in de praktijk worden toegepast op de opvoeding en binnen het onderwijs. Dit begrip wordt geoperationaliseerd als de opvoedingsideeën, opvoedingsstijlen en het daaropvolgend handelen in de drie genoemde doveninternaten, instellingen waar dove kinderen en jongeren onderwijs volgen en wonen, namelijk: het

⁵⁴ Els Kok en Marja van Middelaar, *Geen kopietjes meer. Seksuele voorlichtingsmaterialen en seksuele voorlichting aan dove kinderen en jongeren*, (Utrecht: Transact, 2003).

⁵⁵ Eva G. Clark en Elaine M. Justice. "Identity development. Aspects of identity", Social Issues Reference, <http://social.jrank.org/pages/322/Identity-Development.html>

⁵⁶ Niki Dolstra, "De relatie tussen genderrollen, sociale cognities & onveilig seksueel gedrag", Universiteit Twente, http://essay.utwente.nl/58743/1/scriptie_N_Dolstra.pdf

Guyot Instituut, het IvD en Effatha. Dit is tevens de operationalisatie van het begrip 'doveninternaat' binnen dit onderzoek.

Voor de volledigheid; in 2002 zijn Effatha en het Guyot Instituut opgegaan in de Koninklijke Effatha Guyot Groep. In 2009 fuseerden de Koninklijke Effatha Guyot Groep, Viataal (het voormalige IvD) en Sint Marie om samen het huidige Koninklijke Kentalis te vormen, een landelijke expertiseorganisatie met betrekking tot diagnostiek, zorg en onderwijs voor doven, slechthorenden en mensen met ernstige communicatiebeperkingen of spraak/taalproblemen⁵⁷.

Een ander begrip dat een belangrijke rol speelt, is het begrip 'doof'. Er zijn twee verschillende definities van dit begrip, namelijk een fysiologische en een functionele. De fysiologische definitie heeft betrekking tot de mate van gehoorverlies. Hierbij wordt iemand met een gehoorverlies van meer dan negentig decibel gezien als doof en iemand met een gehoorverlies van minder dan negentig decibel als slechthorend⁵⁸. Volgens de functionele classificatie is bij iemand die doof is het verwerken van linguïstische informatie onmogelijk, ook met een hoorapparaat. Bij iemand die slechthorend is, is het verwerken van linguïstische informatie nog wel mogelijk, met of zonder hoorapparaat⁵⁹.

Tot slot zal het begrip 'religie' besproken worden. Religie kan gedefinieerd worden als een vorm van zingeving waarbij een hogere macht, een God, centraal staat. In dit onderzoek gaat de aandacht uit naar het Christelijke geloof en de katholieke en gereformeerde stroming daarbinnen. Dit is tevens de operationalisatie van het begrip religie binnen dit onderzoek.

De relevantie van dit onderwerp is tweeledig. Ten eerste is dit onderzoek maatschappelijk relevant, aangezien uit de praktijk is gebleken dat er in het dovenonderwijs minder aandacht wordt besteed aan seksuele voorlichting dan in het reguliere onderwijs. Dit komt enerzijds doordat er niet voldoende materialen beschikbaar zijn om de specifieke doelgroep voor te lichten. Anderzijds zijn de leerkrachten vaak niet opgeleid om seksuele voorlichting te geven en voelen ze zich niet op hun gemak om plastische gebaren te maken⁶⁰. Aangezien een gebrek aan seksuele voorlichting een voorbode kan zijn voor riskant seksueel gedrag is het van belang dat er voor elke vorm van onderwijs een passende manier van seksuele voorlichting bestaat⁶¹. Ten tweede is dit onderzoek wetenschappelijk relevant. De huidige kennis met betrekking tot seksuele

⁵⁷ Kentalis. "Keg Viataal Groep heet voortaan Kentalis", NVVS, <http://www.hoorwijzer.nl/specialisten/extern-nieuws/nieuws/keg-viataal-groep-heet-voortaan-kentalis.html>, 2009

⁵⁸ C. Tijsseling, "Wat en hoe in het dovenonderwijs in Nederland" (doctoraalstudie Wijsgerige Pedagogiek, Universiteit Utrecht, 2001), 5.

⁵⁹ Daniel P. Hallahan, James M. Kauffman en Paige C. Pullen, *Exceptional Learners: an introduction to special education*, (Boston: Pearson, 2009).

⁶⁰ Korzon, 2010.

⁶¹ Fitz-Gerald en Fitz-Gerald, 1998.

voorlichting in het dovenonderwijs is met name gegeneerd in de Verenigde Staten. Aangezien het huidige onderzoek gericht is op het dovenonderwijs in Nederland kan op deze manier nieuwe informatie worden toegevoegd aan de huidige wetenschappelijke kennis.

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag wordt gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek. Hierbij is de onderzoeksvraag breed en is er relatief weinig voorkennis⁶². Het is bij kwalitatief onderzoek niet de bedoeling een theorie te testen door middel van dataverzameling, maar het is de bedoeling een theorie te vormen uit de data die verzameld is⁶³. Bij kwalitatief onderzoek is het doel inzichten te verkrijgen in het leven en de ervaringen van de doelgroep, in plaats van bestaande theorieën te testen⁶⁴. Een onderzoeksverslag zal hierdoor beschrijvend van aard zijn⁶⁵. De onderzoeker is het primaire instrument voor dataverzameling en analyse⁶⁶. Bij kwalitatief onderzoek stelt de onderzoeker zich open voor de informatie die wordt gevonden in het onderzoeksveld⁶⁷. Dit onderzoeksveld is vaak lastig toegankelijk voor de onderzoeker daar deze afwijkt in bijvoorbeeld taal-, cultuur- of leefwereld van de onderzoeker⁶⁸.

Voor het beantwoorden van een onderzoeksvraag door middel van kwalitatief onderzoek kan gebruik worden gemaakt van gespreksfragmenten, observatieverslagen of geregistreerde documenten of verslagen⁶⁹. Voor de analyse van deze documenten en verslagen kan de *grounded theory* benadering gebruikt worden. Hierbij wordt getracht een bepaalde ordening of een bepaald patroon in de data aan te brengen door categorieën te vormen⁷⁰. Door middel van een iteratief proces wordt deze ordening gevormd. Dit iteratief proces is er één van vallen en opstaan. Ideeën die de onderzoeker bij voorbaat had, kunnen mogelijk niet bij de categorieën passen of andersom. Het kan ook zijn dat er na het vormen van categorieën teveel categorieën zijn die weer opnieuw geordend moeten worden⁷¹. De ideeën van de onderzoeker moeten bij de data passen en andersom is dit ook het geval; de data moeten ook bij de ideeën passen⁷². Bij het vormen van categorieën moet gebruik worden gemaakt van de data, maar ook van al

⁶² Ben Baarda, *Dit is onderzoek*. (Groningen: Noordhoff Uitgevers B.V., 2009).

⁶³ Sharan B. Merriam, *Qualitative research and case study applications in education*, (San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998).

⁶⁴ Baarda, 2009; Ellie Fossey, Carol Harvey, Fiona McDermott, Larry Davidson, "Understanding and evaluating qualitative research", *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* (2002): 717-732.

⁶⁵ Ibid.; Merriam, 1998.

⁶⁶ Baarda, 2009; Merriam, 1998.

⁶⁷ Baarda, 2009.

⁶⁸ Rien van IJendoorn, "De navolgbaarheid van kwalitatief onderzoek: methodologische uitgangspunten", *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding* 4 (1988): 284.

⁶⁹ Baarda, 2009.

⁷⁰ Ben Baarda, Martijn de Goede en José Teunissen, *Basisboek kwalitatief onderzoek*. (Groningen: Noordhoff Uitgevers B. V., 2001).

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

bestaande informatie⁷³.

Voor dit artikel worden relevante stukken data uit archieven uitgetypt en ingevoerd in Maxqda, een programma waarmee kwalitatieve data geanalyseerd kan worden. Vervolgens wordt de *grounded theory* benadering toegepast en worden de stukken gecodeerd. Dit gebeurt in een proces bestaande uit drie stappen. In eerste plaats wordt er gebruik gemaakt van 'open codering', waarbij de data in grove categorieën wordt onderverdeeld. Vervolgens is er gebruik gemaakt van 'axiale codering', waarbij verschillende categorieën worden samengevoegd. Ten slotte is er gebruik gemaakt van 'selectieve codering', waarbij de categorieën wederom worden samengevoegd om tot een aantal overkoepelende codes te komen. Deze codes worden tenslotte getoetst aan de data voor wat betreft volledigheid, relevantie en duidelijkheid. Dit proces wordt doorlopen voor elk van de drie deelvragen. Vervolgens worden de codes samengevoegd, zodat er overeenkomst ontstaat over de te gebruiken codes⁷⁴.

Aangezien er gebruik gemaakt wordt van bestaande data en er gekeken wordt naar de achterliggende gedachte daarbij past kwalitatief onderzoek als onderzoeksmethode het beste bij dit onderwerp.

Voor het verzamelen van data zal er gebruik worden gemaakt van de archieven van de eerder beschreven internaten in Nederland. De digitale archieven zullen eerst bekeken worden om een eerste indruk te krijgen van de informatie. Vervolgens zal er naar de fysieke archieven worden gegaan, om aldaar de documenten door te kunnen nemen. De documenten zullen informatie bevatten over het beleid van de verschillende internaten op het gebied van de omgangsvormen tussen jongens en meisjes, religie, seksuele voorlichting en genderrollen.

Het doel van de analyse is een beeld te krijgen van het beleid van de drie internaten en mogelijk verschillen te kunnen aanduiden. Wetenschappelijke artikelen zullen worden gebruikt om de situatie in Nederland te kunnen reflecteren naar andere landen en de resultaten uit het onderzoek te kunnen onderbouwen met extra gegevens. Het beantwoorden van de onderzoeksvragen zal meer gegevens vergen; hier zal moeten worden volstaan met het verwerven van informatie tot het punt van verzadiging, zodat de onderzoeksvragen volledig kunnen worden beantwoord.

Over het algemeen wordt bij kwalitatief onderzoek niet gesproken over betrouwbaarheid, maar over intersubjectiviteit. De onderzoeker is immers het primaire instrument van het onderzoek. Het is belangrijk dat de onderzoeker zich niet teveel laat leiden door eigen ervaringen, maar een intersubjectief beeld schetst. Wanneer een

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.; Nollaig Frost, Savasti Melissa Nolas, Belinda Brooks-Gordon, Cigdem Esin, Amanda Holt, Leula Mehdizadeh & Pnina Shinebourne, "Pluralism in qualitative research: the impact of different researchers and qualitative approaches on the analysis of qualitative data", *Qualitative Research* 10 (2010): 441-460.

andere onderzoeker het onderzoek opnieuw doet, moeten er dezelfde of vergelijkbare resultaten uitkomen. Bij het huidige onderzoek zal er overleg plaatsvinden tussen drie onderzoekers, over de gevonden categorieën en de labeling van de data. Dit zal de intersubjectiviteit van het onderzoek vergroten⁷⁵. Om de interne validiteit van kwalitatief onderzoek te vergroten moet duidelijk gemaakt worden waarom er gekozen is voor een bepaald onderzoeksontwerp. Andere onderzoekers en/of lezers moeten terug kunnen lezen welke stappen de onderzoekers hebben genomen en waarom⁷⁶.

Ethisch gezien zijn er een aantal aandachtspunten. Zo wordt er gebruik gemaakt van menselijke uitspraken. Hier zal respectvol mee omgegaan worden en er zal rekening gehouden worden met de privacy van de betrokken personen. De conclusies die verbonden worden aan deze uitspraken zullen met de grootste voorzichtigheid getrokken worden. Daarnaast wordt er in dit artikel gebruik gemaakt van bronnen. Er zal adequaat naar deze bronnen verwezen worden, zodat rekening gehouden wordt met de bijbehorende auteursrechten. Een ander ethisch aandachtspunt is het feit dat er door drie horende onderzoekers uitspraken gedaan zullen worden over dove mensen. Het is de vraag in hoeverre horende onderzoekers de problemen waar doven mee te maken krijgen daadwerkelijk goed kunnen begrijpen en verwoorden, aangezien zij zelf niet doof zijn. Er zal echter geprobeerd worden met de uiterste nauwkeurigheid de gegevens te verwoorden en interpreteren.

Stoffige archieven en interessante vondsten

De vraagstelling van het onderzoek is als volgt: Op welke manier is het pedagogisch handelen in de verschillende internaten voor doven van invloed op de seksuele identiteitsontwikkeling van de leerlingen in de periode van 1960 tot nu? Voor de duidelijkheid worden de onderzoeksvragen hier herhaald:

1. Hoe wordt religie zichtbaar in het dagelijks leven op de internaten?
2. Wat is de invloed van religie op omgangsvormen tussen jongens en meisjes in de verschillende internaten voor doven?
3. Wat is de invloed van religie op seksuele voorlichting op de verschillende internaten voor doven?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, zijn de twee instituutsarchieven, te weten in Sint Michielsgestel en Haren, bezocht. Daarnaast zijn gemeentearchieven en provinciale

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Baarda, 2001.

archieven in respectievelijk Leidschendam-Voorburg en Groningen bezocht. In deze archieven zijn verschillende documenten bekeken, zoals jaarverslagen, schoolkranten en tijdschriften die betrekking hadden op de betreffende tijdsperiode. Ook zijn er documenten gebruikt die beschikbaar zijn gesteld door Freke Bonder, directeur van PonTem, het onderzoeksinstituut van de Koninklijke Kentalis en is het boek *'Bevrijd uit de ballon'* van René Fabert bestudeerd, waarin hij zijn verblijf in het internaat in St. Michielsgestel en het seksueel misbruik dat daar plaatsvond, beschrijft. Hieronder wordt het resultaat van deze zoektocht door archieven beschreven. De resultaten zijn geordend per deelvraag, waarbij elk instituut aan de orde komt. De instituten zullen in de volgende volgorde aan de orde komen: Het Ivd in Sint Michielsgestel, Effatha in Voorburg en omstreken en het Guyot instituut in Groningen.

De (on)zichtbaarheid van religie

In Sint-Michielsgestel, op het Ivd is volgens het tijdschrift *'De Vriend'* één van de hoofdoelen de doven te helpen bij de ingroei in de horende maatschappij door de behartiging van godsdienstige-culturele vorming. Dit wordt gedaan door het bevorderen en het tot stand brengen van aansluiting van de doven bij bestaande Rooms-Katholieke organisaties en Rooms-Katholieke verenigingen voor horenden. Bij het nastreven van deze doelen wordt gezegd uit te gaan van de op het instituut geldende methoden van opvoeding en onderwijs, waarvan de katholieke beginselen de grondslag zullen vormen⁷⁷.

'De Vriend' is een instituutstijdschrift dat werd uitgegeven voor ouders en dat één keer per maand verscheen. Het tijdschrift bevat nieuws rondom de school, informatie over de school en ook kort nieuws uit het buitenland. Volgens de *Vriend* omvat de godsdienstige-culturele vorming ook activiteiten buiten de gewone lestijden zoals de Verkennersbeweging, een padvindergroep voor jongens. Deze is aangepast aan de behoeften van de jeugd en *'van de tijd'* en hierdoor geschikt om de roeping te vervullen van het hoogste ideaal van de mens, namelijk *'God, Kerk en Land te dienen'*⁷⁸.

*"De Verkennersbeweging is ervoor bedoeld op een actieve en realistische manier het volle leven te ontdekken en alle menselijke vermogens en zedelijke krachten in werking te stellen, om ze op die manier tot de hoogste ontplooiing te brengen"*⁷⁹.

⁷⁷ Instituut voor Doven, "De Vriend", 1961, 14.

⁷⁸ Ibid., 1960, 58.

⁷⁹ Ibid.

Dit artikel wordt vervolgens afgesloten met woorden van de Kardinaal:

"Moge God uw werk rijkelijk zegenen, opdat al uw moeiten en offers vruchtbaar zijn en uw werk een kostbare hulp moge blijven bij de vestiging en uitbreiding van het rijk Gods in vele jonge harten"⁸⁰.

Naast de activiteiten die tijdens de schooltijd worden aangeboden zijn er ook activiteiten die in de nazorg worden aangeboden om een religieus leven te leiden. Het hoofddoel van de nazorg in Sint Michielsgestel is een goede godsdienstige verzorging en een zo goed mogelijke integratie in de horende maatschappij. Er worden op geregelde tijden godsdienstige oefeningen gehouden in bepaalde centra en volkshogeschoolweekenden georganiseerd waarbij ook horenden worden uitgenodigd. Ook worden er elk jaar verdiepingdagen georganiseerd. Niet duidelijk wordt wat er op volkshogeschoolweekenden en verdiepingdagen wordt besproken⁸¹.

'Gehoorgestoorden'⁸² hebben zeker een mogelijkheid tot een religieus leven. Mannelijke 'gehoorgestoorden' kunnen intreden in religieuze orden en congregaties speciaal voor gehoorgestoorden. Voor vrouwelijke 'gehoorgestoorden' is een convent in het IvD opgericht: de St-Gertrudishof⁸³.

De religie waarop het onderwijs aan het IvD wordt gebaseerd is het Rooms-Katholieke geloof. Dit geloof gaat er vanuit dat mensen een keuze hebben voor het goede of het kwade⁸⁴. Zij hebben een hart waarmee ze kunnen beminnen en door lief te hebben zullen zij gelukkig zijn. In de jaargangen van 'De Vriend' wordt veel over of door God gepraat. Er is ook een stuk geschreven 'vanuit' God. Hierin vertelt God dat de mensen en hij niets moois tot stand kunnen brengen zonder liefde.

"Ik, zegt God, Ik kan niet anders dan beminnen. En zij, de mensen, kunnen niets groots, niets moois, tot stand brengen zonder liefde. Ik weet dat alles heel goed, omdat Ik hen naar mijn beeld en gelijkenis geschapen heb. Ik heb de wereld, waarop Ik hen geplaatst heb, zo ingericht dat zij met elkaar een mooie eenheid zullen vormen".⁸⁵

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Instituut voor Doven, "Beknopt overzicht van het Instituut voor Doven", vermoedelijk 1963, 27.

⁸² Tegenwoordig wordt er niet meer over gehoorgestoorden, maar over doven gepraat; dit is de reden dat dit woord tussen aanhalingstekens staat.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Instituut voor Doven, "De Vriend", 1960, 112.

⁸⁵ Ibid., 117.

Dit weet Hij omdat Hij hen naar zijn beeld en gelijkenis heeft geschapen. De wereld die Hij heeft gecreëerd is zo ingericht dat mensen met elkaar een mooie eenheid zullen vormen. Zij zullen samen een goedlopende machine vormen, waarin ieder zijn plaats heeft en ieder zijn werk. Wanneer dit niet het geval is, gebeuren er ongelukken. De mens moet de geboden van God gebruiken en dan zal er liefde zijn. Zijn zoon is gestorven en heeft geleden om de mens te leren beminnen. Meer kan er niet voor de mens gedaan worden⁸⁶.

Mensen moeten elkaar geen geluk en voorspoed in materiële dingen wensen, maar als zij het nieuwe jaar inluiden zullen zij elkaar een Zalig Nieuwjaar wensen. Er moet verder worden gekeken dan zaken-succes, aards geluk, voorspoed en vrijwaardig van lijden en tegenslag. Mensen moeten elkaar datgene wensen wat hen dichterbij de hemel brengt. Een nieuw jaar heeft alleen maar zin als het de mens dichterbij het eeuwige geluk brengt. Wanneer je de hemel verliest heb je niets aan successen en voorspoed⁸⁷.

In het Jaarverslag van 1967 stelt Effatha zich ten doel dove kinderen klaar te maken voor de maatschappij en hen daarbij te wijzen op de normen die in de Bijbel aan hen gegeven zijn⁸⁸. Later, in het Jaarverslag van 1970 wordt gesteld dat het de taak van de school is de ogen van de dove kinderen op God te richten. Doven moeten Hem bij al hun doen en laten niet uit het oog verliezen⁸⁹. Het dove kind moet op Effatha worden opgevoed tot een verantwoordelijk mens. Hij zal zelfstandig een houding moeten bepalen ten opzichte van zichzelf, met zijn doofheid, ten opzichte van de medemens, zijn chef, zijn vrouw, zijn werk, maar bovenal ten opzichte van zijn God⁹⁰.

In *'De Wereld van het dove kind'*, een boek dat uitgebracht is als jubileumuitvoering ter viering van het 75-jarig bestaan van Effatha, wordt benadrukt dat ouders met een christelijke levensovertuiging een keuze maken voor een instituut van dezelfde levensovertuiging, omdat zij menen dat dit hun kind de beste begeleiding naar de volwassenheid biedt, door middel van opvoeding en onderwijs in diezelfde levensovertuiging⁹¹.

Dit geestelijk voedsel kan pas worden aangeboden wanneer het kind iets kan gaan leren en begrijpen; tot het achtste jaar kunnen ouders en onderwijzers alleen maar voorleven. Opvoeding is het brengen tot volwassenheid en het brengen van de kinderen tot Jezus, zo wordt geschreven naar aanleiding van een bijeenkomst van een

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid., 2.

⁸⁸ Effatha, "Jaarverslag 1967", 1968, 2.

⁸⁹ Effatha, "Jaarverslag 1970", 1971, 4.

⁹⁰ Effatha, "Effathablad", 1960, nr. 3, 18 van de 22.

⁹¹ Effatha, "De wereld van het dove kind. Effatha 1888-1963, jubileumuitvoering", 1963, 111.

oudervereniging in Meppel in 1964⁹². In hetzelfde wordt een vraag over dit onderwerp gesteld op een andere ouderbijeenkomst. Een ouder vraagt op deze bijeenkomst van de oudervereniging in Den Haag en omstreken expliciet of kinderen op Effatha ook onderwijs in godsdienst krijgen. Het antwoord hierop is dat kinderen Bijbelgeschiedenis krijgen zodra zij wat taal gaan begrijpen. Daarnaast begint op dertien- à veertienjarige leeftijd de catechisatie die op dat moment aan tien à elf groepen werd gegeven. De catechisatie wordt gegeven door een klasse-onderwijzer en voortzetting hiervan wordt gegeven door de plaatselijke predikant bij wie men dan ook belijdenis kan doen⁹³. In hetzelfde jaar wordt deze kwestie ook besproken in een verslag van een bijeenkomst van de oudervereniging in Rotterdam. Nogmaals wordt er benadrukt dat taalbezit een noodzaak is voor godsdienstonderwijs en dat zolang dit niet aanwezig is, het onmogelijk is kinderen iets duidelijk te maken. De Bijbelse geschiedenislessen beginnen op zeven- à achtjarige leeftijd en het eigenlijke godsdienstonderwijs begint op veertien- à vijftienjarige leeftijd. Hier wordt aan toegevoegd dat vooral de abstracte begrippen moeilijk te begrijpen zijn voor de kinderen en dus ook moeilijk uit te leggen. Om deze reden wordt er over de hoofdwaarheden en niet over de diverse richtingen gesproken⁹⁴.

De keuze die ouders maken wordt nogmaals aangestipt in 1975, wanneer wordt gezegd dat het uitgangspunt van de keuze die ouders maken als zij een school voor hun kinderen kiezen hetgeen is wat hun kinderen aan geestelijk voedsel mee zullen krijgen en de manier waarop zij gevormd zullen worden als Christenen⁹⁵. Het vormen van doven tot Christenen gebeurt op school. Op school wordt hier een plaats voor ingeruimd in het lesrooster. Er worden catechisaties gegeven en de kerkdiensten worden verzorgd in de aula. Dit zijn de duidelijkste voorbeelden van het christelijk karakter van de school. De achtergrond van alles wat er in deze leef- en leergemeenschap omgaat moet worden gezien in het licht van Gods opdracht. Deze opdracht wordt verder nergens uitgelegd⁹⁶.

"Bouwen aan je toekomst, je gezin, de gemeenschap van gelovigen met elkaar. Zo is de plaats vinden in de grote wereld. Een wereld die problemen zal geven, ook problemen van omgang van doven en horenden. Maar wie God in zijn leven heeft leren kennen weet dat hij niet alleen staat. Die weet, dat hij bidden mag om hulp en kracht en weet dat er ook anderen zijn om met elkaar de opdracht te aanvaarden die God ons geeft. Zo mogen we samenwerken in Gods Koninkrijk".⁹⁷

⁹² Effatha, "Effathablad", 1965, nr. 28, 18.

⁹³ Effatha, "Effathablad", 1964, nr. 23, 16.

⁹⁴ Ibid., 1964, nr. 27, 15.

⁹⁵ Ibid., 1975, nr. 5, 4.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., 14.

Naast godsdienstonderwijs en de keuzes die ouders maken betreffende religieus onderwijs wordt er ook geschreven over de kerkgang van doven. In het Jaarverslag 1960 van de stichting voor Maatschappelijk Werk van Effatha wordt geschreven dat een dove niet graag de kerkdiensten voor horenden bijwoont, omdat daar het gesproken woord wordt gebruikt. Er worden wel dovendiensten gehouden waardoor zij weer onder lotgenoten zijn. Echter, deze dovendiensten zijn niet frequent en worden maar op een aantal plaatsen georganiseerd. Ook wanneer huisbezoeken worden gebracht aan doven is dit vaak een moeilijke zaak; het gesprek over geestelijke zaken komt zelden en vaak met moeite tot stand⁹⁸. In het 'Effathablad' wordt dit een moeilijk punt voor ouders genoemd⁹⁹. Aan de ene kant vinden ouders het niet nodig dat kinderen naar een eredienst gaan, aan de andere kant vinden ouders het toch nodig dat bij het kind eerbied en gehoorzaamheid wordt opgewekt voor de eredienst, met als reden dat kinderen hierdoor al vroeg leren eerbied te hebben voor het heilige van deze dienst. Dit dienen ouders ook niet te verstandelijk te benaderen; aangezien doven ook medeleden van de gemeente zijn, kunnen zij immers ook de zegen verwachten¹⁰⁰.

In 1975 voegen verschillende kerken zich op het gebied van dovenpredikanten samen. De Christelijk gereformeerde kerk, de Gereformeerde Kerk en de Nederlands Hervormde kerk leveren predikanten die speciaal voor doven zijn. Elk van deze predikanten krijg één derde deel van het werkgebied en in dat gebied werkt hij voor leden van de eigen kerk, maar ook van andere kerken. De plaats voor de gereformeerde kerk is op dat moment nog niet bezet. Als voorbeeld wordt genomen dat de hervormde predikant dan ook catechisaties geeft voor gereformeerden en christelijk gereformeerden, belijdenis van het geloof bij deze gelovigen afneemt, doopt en het avondmaal mag bedienen en huwelijken kan inzeggen¹⁰¹.

In de jaarverslagen en documenten van het Guyot Instituut is weinig te vinden met betrekking tot religie. Het enige wat gevonden is, is een opmerking in het jaarverslag van 1965 waarin gezegd wordt dat de godsdienstoefeningen, tot nu toe uitgaande en onder verantwoordelijkheid van het instituut, worden verplaatst naar een interkerkelijk bestuurslichaam. Hierdoor zal de verantwoordelijkheid voor dit werk bij de kerken komen te liggen¹⁰².

⁹⁸ Effatha, "Jaarverslag 1960 van de Protestants Christelijke stichting voor maatschappelijk werk ten behoeve van Doofstommen", 1961, 2.

⁹⁹ Effatha, "Effathablad", 1964, nr. 27, 12-13.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Effatha, "Effathablad", 1975, nr. 5, 14.

¹⁰² Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Jaarverslag 1965", 1966, 4.

Meisjes en jongens samen, gaat dat wel goed?

In de jaarverslagen van het IvD in Sint-Michielsgestel wordt niet direct gesproken over het gescheiden wonen. Wel is er in het archief een bordje gevonden dat voorheen in de hal of aankomstruimte zal hebben gehangen waarop wordt aangegeven dat er sprake is van aparte leefruimten¹⁰³. Het is echter onduidelijk uit welke periode dit bordje komt. De plattegrond van het gebouw onderbouwt deze scheiding tussen jongens en meisjes. Het ene deel werd specifiek gebruikt voor jongens en het andere deel specifiek voor de meisjes; de plattegrond is te vinden in Bijlage 3. In de schoolkrant van 1960 wordt in een verhaal over het onthullen van een standbeeld genoemd dat de binnentuin niet langer gescheiden is¹⁰⁴.

Het beeld van jongens en meisjes wordt in de jaren zestig beschreven als een vorm van gelijkheid tussen de geslachten. Jongens worden omschreven als het sterkere geslacht, maar meisjes worden ook omschreven als dapper¹⁰⁵. Daarnaast wordt aangegeven dat ouders geen onderscheid moeten maken tussen jongens en meisjes:

*"Wees rechtvaardig en niet vooringenomen: geef niet altijd „de andere” gelijk tegen uw kind, trek de oudere niet voor op de jongere of omgekeerd, behandel het meisje niet met een waardering die afwijkt van die, welke men voor de jongen heeft”.*¹⁰⁶

Het onderwijs voor jongens en meisjes verschilde in die zin dat er voor meisjes andere mogelijkheden waren dan voor jongens. De opleidingen worden voor beiden benoemd als vakschool. In 1959 wordt de school voor jongens beschreven als de Technische School en de opleiding voor meisjes wordt de Nijverheidsschool genoemd¹⁰⁷. Tevens wordt benoemd dat de meisjes meer opties zouden willen in de vorm van verschillende soorten opleidingen. De meisjes wilden meer dan leren naaien of het huishouden onderhouden. Om deze reden werd een toevoeging gedaan van een kantooropleiding en basisonderwijs voor verdere opleidingen¹⁰⁸. In de algemene tijdsgeest liep het dovenonderwijs redelijk gelijk op met andere scholen. Uit de teksten kan opgemaakt worden dat de opleidingen gescheiden zijn vanaf de lagere school; meisjes worden niet toegelaten op de Technische School en dienen vooral zorg te leren dragen voor hun toekomstige gezin. Hun opleiding

¹⁰³ Instituut voor Doven, "Het is aan niemand toegestaan de meisjesafdeling te gaan bezichtigen, noch de boerderij of de tuinen. De gebouwen aan de jongensafdeling mogen worden bezichtigd onder geleide der EE. Broeders", n.d.

¹⁰⁴ Instituut voor Doven, "De Vriend", 1960, 45.

¹⁰⁵ Ibid., 15.

¹⁰⁶ Ibid., 20.

¹⁰⁷ Instituut voor Doven, "Beknopt overzicht Sint Michielsgestel", 1963, 22.

¹⁰⁸ Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1959", 1960, 88.

is dan ook volledig gericht op het praktische en het bekwaam maken van de meisjes voor het huwelijk.

"Het meest opvallende in ons internaat is voor de buitenstaander de scheiding tussen jongens en meisjes vanaf ze 6 jaar oud geworden zijn en naar de Lagere School gaan". ¹⁰⁹

De vraag of zij elkaar dan binnen of buiten school konden zien of spreken wordt niet beantwoord in de documenten. De reden voor het scheiden van de jeugd wordt als volgt omschreven:

"De redenen voor deze scheiding zijn de volgende: vooreerst het voorkómen van té jeugdige huwelijken van doven: we zien ze liever huwen op ± 25-jarige leeftijd dan reeds met 20 jaar. Verder het voorkómen van teveel huwelijken van uitsluitend doven onder elkaar. Nog afgezien van de gevaren van overerving zien we daarin een te grote beperking van de keuze". ¹¹⁰

In Effatha was er sprake van een gescheiden woon- en werkklimaat voor de jongens en meisjes. In 1962 werd de zogeheten 'jongensflat' geopend en in 1968 de nieuwe 'meisjesflat'¹¹¹. Het nabootsen van een 'normaal gezin' in de vorm van het internaatleven wordt in 1962 genoemd¹¹², maar hier kan geen uitvoering van gevonden worden in de volgende jaarverslagen. Een foto in 1974 laat het uitgaan van de klassen zien, waarbij er alleen meisjes in deze klas zaten¹¹³. In 1974 wordt er nogmaals een melding gedaan waaruit op te maken is dat er gebruik werd gemaakt van gescheiden woonruimten, maar hier wordt niet verder op in gegaan¹¹⁴. Op ouderbijeenkomsten komt het onderwerp aan bod, in 1964.

"De omgang op zich is niet verkeerd te noemen en dit hoeft ook niet tegengegaan te worden. Er dient echter wel regelend opgetreden te worden om excessen te voorkomen. En wanneer men hierbij met de kinderen van een ander te doen heeft, dient men zeer voorzichtig te zijn".

115

¹⁰⁹ Instituut voor Doven, "Beknopt overzicht Sint Michielsgestel", 1963, 19.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Effatha, "Jaarverslag 1962", 1963, 8; Effatha, "Jaarverslag 1968", 1969, 9.

¹¹² Ibid., 8.

¹¹³ Effatha, "Jaarverslag 1974", 1975, 14 van 16.

¹¹⁴ Ibid., 6 van 16.

¹¹⁵ Effatha, "Effathablad", 1964, nr. 27, 16.

Tot 1969 worden er geen verdere verwijzingen gedaan naar de omgang tussen jongens en meisjes op de school. Een stukje over de 'oudere jongens en meisjes' in 1969 op een ouderavond laat zien dat ouders zich ongerust maken over de contacten die hun kind heeft met het andere geslacht en de regels die daarbij horen. Hier wordt uiteengezet dat er een verschil nodig was in de regels die het internaat aan moest houden en de regels van de normale scholen. Een directe verandering in de regelgeving wordt echter niet gevonden na aanleiding van deze ouderavond.

*"Moeilijk vond de heer van der Have de verhouding van de oudere jongens en meisjes op Effatha. Wat te doen als de liefde ontluikt? Men kan niet het ene "stelletje" naar het park sturen en de anderen niet. Er moet regel zijn, maar dit geeft weleens een onnatuurlijke situatie, waarin wij dove kinderen in het internaat weigeren, wat andere kinderen van dezelfde leeftijd wel wordt toegestaan".*¹¹⁶

Het opleidingsdoel van jongens was bovenal het leren van een vak. Voor meisjes bleef dit langere tijd het leren van verzorgende vaardigheden. Het doel van de meisjes was dan ook om uiteindelijk te trouwen en voor hun gezin te kunnen zorgen¹¹⁷. Ouders waren tevens van mening dat er een tekort aan opleidingsmogelijkheden was voor hun dochters en dat uitbreiding op dit gebied gewenst was.

*"Hierop volgen enige suggesties van ouders; Het beroep van kapster werd meerdere malen gehoord, ook de mogelijkheid opgeleid te worden tot staleuse, chauffeuze, hondentrimster, zelfs... mannequin. Één van de ouders stelde voor een enquête te houden onder de meisjes, welke richting zij (indien mogelijk) zouden willen volgen".*¹¹⁸

Wel werd het verschil in onderwijs meerdere malen besproken. Het verschil in de vorm van onderwijs en de manier waarop onderwijs werd gegeven werd als belangrijk ervaren op het instituut. Voor jongens was er een mogelijkheid tot het volgen van een vierjarige vakopleiding na één jaar onderbouw te hebben gevolgd. Voor meisjes bestond de opleiding uit huishoudelijke lessen, typelessen, kinderverzorging en opvoeding¹¹⁹. De verzoeken van de ouders werden niet ingewilligd; tot 1971 werden meisjes nog in de overwegend verzorgende sfeer opgeleid¹²⁰. In 1975 wordt er melding gedaan van toestemming van de overheid om een nieuw gebouw te bouwen voor gecombineerd lager

¹¹⁶ Effatha, "Effathablad", 1969, nr. 46, 18.

¹¹⁷ Ibid., 1966, nr. 34, 19.

¹¹⁸ Ibid., 1965, nr. 28, 25.

¹¹⁹ Ibid., 1969, nr. 45, 25.

¹²⁰ Effatha, "Jaarverslag 1971", 1972, 9 van 12.

beroepsonderwijs voor jongens en meisjes¹²¹.

In 1975 vond het eerste gemengde schoolreisje plaats, waarbij de jongens en de meisjes voor de eerste keer samen op schoolreis gingen. De leiding boekte aparte hotels voor de jongens en de meisjes, maar enkele activiteiten werden gezamenlijk, maar onder toezicht, ondernomen¹²².

*"Het klassesysteem is in deze week doorbroken. De leerlingen hebben zelf een vijftal heterogene groepen samengesteld met leid(st)ers. Zo'n heterogene groep opereerde met elkaar bij corveediensten, spelen en in het verzorgen van een onderdeel van de afscheidsdienst".*¹²³

Na 1975 wordt niet meer ingegaan op co-onderwijs of verscheidenheid tussen jongens en meisjes op Effatha.

Jongens en meisjes werden gescheiden in hun leefomgeving bij Guyot instituut in Groningen. Vanaf 1963 wordt er gesproken over het jongens- en het meisjeshuis¹²⁴. Tevens wordt er aangegeven dat er een zitkamer is voor de 'grote jongens en meisjes'. De reden hiertoe wordt echter niet weergegeven. Tot 1978 wordt alleen gesproken over het opknappen van het jongens en meisjeshuis¹²⁵. Verder wordt er niets beschreven over de huiskamer of ontmoetingen tussen jongens en meisjes.

In 1987 wordt er in de schoolkrant een stukje geschreven door een leerlinge die verteld over het wel en wee in de gemengde woongroep waar zij in woont. Oudere jongens en meisjes wonen samen met groepsleiding in kleine woongroepen.

*"Om te beginnen moet niet vergeten worden dat er in de Groep 10 meerdere jongens en meisjes wonen, met andere woorden ook daar ben je niet alleen op de wereld... Vergeet daarbij ook niet dat er best moeilijke punten bij kunnen zijn, want wat te denken van; het probleem dat jezelf graag iedere avond je vriend of je vriendin op bezoek hebt, maar dat de anderen jongens en meisjes in de groep dat niet zo leuk vinden".*¹²⁶

De jongens en meisjes van het Guyot Instituut ontvingen verschillende gescheiden vormen van onderwijs. De jongens konden naar de Technische school en de meisjes naar

¹²¹ Effatha, "Jaarverslag 1975", 1976, 4 van 16.

¹²² Effatha, "Effathablad", 1975, Nr. 3, 9.

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1963", 1964, 34.

¹²⁵ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1978", 1979, 23.

¹²⁶ Koninklijk Instituut voor doven "H.D. Guyot", "VSO", 1987, nr. 2, 35-36.

de Vakschool voor meisjes¹²⁷. Over het onderwijs wordt in de jaarverslagen weinig gesproken; tot 1977 blijft het Technisch onderwijs alleen toegankelijk voor jongens¹²⁸.

In 1965 wordt er een schoolreisje beschreven waarbij de jongens en meisjes dezelfde locatie bezochten¹²⁹; op details wordt echter niet ingegaan. In 1978 wordt er opnieuw een schoolreisje beschreven, ditmaal van de oudste jongens en meisjes. Met een gemengde groep werd er een uitje gemaakt¹³⁰.

Na 1987 wordt er niet meer gesproken over co-educatie, samenleven of andere aspecten omtrent jongens en meisjes op het Guyot instituut.

Let's talk about sex. Of niet?

Wat betreft seksuele voorlichting was er in de jaarverslagen van de verschillende instituten maar zeer weinig terug te vinden. In het jaarverslag van het IvD te St. Michielsgestel uit 1959 wordt het thema *'verkering en huwelijk'* kort aangestipt in het kader van algemene vormingscursussen voor oud-leerlingen:

"Er werden lessen gegeven in nederlandse taal, sociale aardrijkskunde en eenvoudig boekhouden. Bovendien werden besproken de onderwerpen "invloed van de film", "algemeen concilie", "vrije-tijdsbesteding", "verantwoordelijkheid van eigen godsdienstig leven", "verkering en huwelijk". ¹³¹

De term 'seksuele voorlichting' komt in 1988 voor het eerst voor in het jaarverslag, in verband met de opkomst van HIV en AIDS¹³². Het wordt belangrijk geacht de kinderen voorlichting te geven hierover, omdat ze de voorlichting die via kranten en televisie gegeven wordt vaak niet zullen begrijpen of verkeerd zullen interpreteren. De informatie:

"over de AIDS-ziekte en de behandeling van de AIDS-problematiek [wordt] geïntegreerd (...) in het christelijk opvoedingsmilieu van scholen en internaten". ¹³³

¹²⁷ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1963", 1964, 12.

¹²⁸ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1977", 1978, 11.

¹²⁹ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1965", 1966, 12.

¹³⁰ Koninklijk Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Jaarverslag 1978", 1979, 24.

¹³¹ Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1959", 1960, 89.

¹³² Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1987", 1988, 9-11.

¹³³ Instituut voor doven, "Jaarverslag 1988", 1989, 9.

De religieuze achtergrond van het internaat speelt dus een duidelijke rol met betrekking tot de inhoud van de voorlichting. Hoe de voorlichting er dan precies uit zag, is niet bekend.

Effatha besteedt sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw aandacht aan seksuele voorlichting en –opvoeding in het Effathablاد. Effatha ziet seksuele voorlichting als:

*"De voorlichting van de rijpere jeugd; dus de voorlichting over de verhouding jongen-meisje, man-vrouw; voorlichting over de omgang tussen jongens en meisjes tijdens de verloving; voorlichting over de voorbereiding tot het huwelijk en over het huwelijk zelf".*¹³⁴

Ook wordt het gezien als "het rechtzetten van [hetgeen] reeds "geweten" werd".¹³⁵ Dit houdt echter niet in "dat U met Uw kind over allerlei dingen gaat praten"¹³⁶. De nadruk wordt gelegd op het "nee" zeggen binnen het seksuele kader; dit is nodig om grenzen te stellen¹³⁷. Verder wordt het belang van seksuele voorlichting benadrukt, daar "door de sexuele voorlichting de doven minder handtastelijk [zullen] zijn dan ze tot nu toe waren"¹³⁸. Ook wordt seksuele voorlichting gezien als een hulpmiddel waardoor de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling gelijk gaan lopen. Er blijkt namelijk een:

*"Discongruentie tussen lichamelijke en geestelijke ontwikkeling [te bestaan wat] een accentuatie van de onevenwichtigheid die zijn groei naar volwassenheid kan belemmeren [betekent]".*¹³⁹

Hier wordt verder in de tekst geen uitleg aan gegeven. Daarnaast wordt het belang van openheid in het praten over seksualiteit benoemd. Wanneer er verhullend gesproken wordt, maakt dit dat het kind er niks van begrijpt¹⁴⁰. Bij Effatha werd de voorlichting gegeven naar aanleiding van een bepaalde gebeurtenis¹⁴¹. Welke gebeurtenis dit concreet is, wordt niet genoemd. Daarnaast wordt seksualiteit geplaatst in het kader van de liefde. Immers, "zonder deze liefde heeft het sexuele niets menselijks meer"¹⁴².

¹³⁴ Effatha, "Effathablاد", 1962, nr. 14, 20.

¹³⁵ Ibid., 1964, nr. 17, 15.

¹³⁶ Ibid., 1962, nr. 14, 21.

¹³⁷ Ibid., 22.

¹³⁸ Ibid.,", 1963, 7.

¹³⁹ Effatha, "De wereld van het dove kind. Jubileum uitvoering 1888-1963", 1963, 114.

¹⁴⁰ Effatha, "Effathablاد", 1969, 18.

¹⁴¹ Ibid., 1964, 24.

¹⁴² Ibid.,, 1969, 18.

Het Guyot Instituut te Groningen, het openbare internaat, is hier een uitzondering op en praat al in 1980 over seksuele voorlichting in een eindrapport van een werkgroep gericht op vorming. Zo is er door hen een speciale cursus voor dove ouders, en tevens oud-leerlingen van het internaat, ontwikkeld met betrekking tot het geven van seksuele voorlichting aan hun (horende) kinderen. Daarnaast wordt er binnen het onderwijs aandacht besteed aan persoonlijke ontwikkeling; relatievorming wordt hierbij gezien als een onderdeel van gedragsvorming. Ook vallen seksuele voorlichting en "*het omgaan met het eigen lichaam*" hieronder¹⁴³. Verder wordt er expliciet beschreven waaruit seksuele vorming zou moeten bestaan volgens de werkgroep, namelijk:

"... het leggen van kontakten, het opbouwen van relaties, het instandhouden ervan, bespreking van eigen beleving van sexuele gevoelens, anticonceptie, cyclus v. d. vrouw, bouw van geslachtsorganen, enz". ¹⁴⁴

De visie van het Guyot Instituut met betrekking tot seksualiteit wordt expliciet benoemd in dit rapport. Zo wordt seksuele vorming gezien als een onderdeel van de algehele persoonsvorming en bestaat het uit twee componenten: het lustprincipe en intermenselijke relaties. Daarnaast wordt er positief commentaar gegeven op seksuele voorlichting op school, aangezien veel ouders er moeite mee hebben dit zelf thuis te doen. Deze vorming bestaat uit zes onderdelen waarover voorlichting gegeven wordt, te weten:

"... seksuele voorlichting in de meest uitgebreide zin; relatieproblematiek: wie ben ik? Wie is die ander? Hoe gaan we met elkaar om?; heteroseksualiteit/homoseksualiteit enz.; huwelijk/samenwonen; gezinsplanning enz.; en prostitutie en pornografie". ¹⁴⁵

De voorlichting wordt gegeven tijdens de biologielessen en aan de hand van "*aanleiding-gevende gebeurtenissen*"¹⁴⁶. Welke gebeurtenissen hiermee bedoeld worden, wordt niet genoemd. Ook in de notulen van de schoolvergadering van het V.B.O. van 2 mei 1984 wordt gesproken over "*sexuele opvoeding*" en het wordt benoemd als een onderwerp dat op de agenda van de oudervereniging geplaatst is¹⁴⁷. Daarnaast wordt seksualiteit

¹⁴³ Koninklijk Instituut voor Doven, "H. D. Guyot", "Eindrapport werkgroep "vorming"", 1980, 11.

¹⁴⁴ Ibid, 9.

¹⁴⁵ Ibid, 12.

¹⁴⁶ Koninklijk Instituut voor Doven, "H.D. Guyot", "Jaarverslag van de afdeling Maatschappelijk werk Groningen", 1983, 2.

¹⁴⁷ Koninklijk Instituut voor Doven, "H. D. Guyot", "Notulen van de schoolvergadering van het V. B. O. op woensdag 2 mei, 1984, 3.

genoemd in het rapport van de werkgroep 'Begeleid wonen'. De betreffende jongeren moesten een vragenlijst invullen om hun kennis te toetsen over verschillende onderwerpen, waaronder seksualiteit¹⁴⁸. In de jaarverslagen van dit instituut wordt over seksualiteit echter met geen woord gerept tot in 2002, toen het Guyot Instituut inmiddels gefuseerd was met Effatha; dit in betrekking tot de oprichting van een klachtenregeling met betrekking tot seksuele intimidatie¹⁴⁹. Ook in 2005 wordt "het *beleid op seksualiteit en intimiteit*" aangehaald, refererend naar "*de gebeurtenissen in 2004*"¹⁵⁰. Met deze gebeurtenissen wordt het misbruik bedoeld dat plaatsvond bij Viataal in 2004¹⁵¹. Ook wordt vanaf 1987 seksualiteit en relatievorming bespreekbaar in de schoolkrant van het VSO. Zo wordt er bijvoorbeeld besproken hoe het voor de oudere jeugd die woonachtig is op het internaat moeilijk kan zijn maar weinig privacy te hebben. Ook verschenen er rond die tijd moppen met betrekking tot trouwen, vreemdgaan en seksualiteit in de schoolkrant¹⁵².

De Koninklijke Effatha Guyot Groep (KEGG) heeft ook een officieel document uitgebracht waarin hun visie op seksualiteit benoemd wordt. Dit document is gebaseerd op een vergelijkbaar document wat Viataal hiervoor heeft uitgebracht¹⁵³. Seksualiteit wordt binnen de KEGG gezien als een natuurlijk iets wat medebepalend is voor de kwaliteit van leven. Om die reden wordt er binnen de organisatie nadruk gelegd op

*"een open klimaat en een positieve houding ten opzichte van seksualiteit".*¹⁵⁴

Hiermee wordt bedoeld dat openheid de enige manier is waarop seksueel misbruik en seksuele intimidatie aan het licht kunnen komen¹⁵⁵.

Ook is het boek '*Bevrijd uit de ballon*' van René Fabert geraadpleegd. Hierin beschrijft hij de periode waarin hij op het IvD verbleef en aldaar misbruikt werd. In dit boek vertelt hij hoe er in de tijd dat hij in het internaat verbleef absoluut geen sprake was van seksuele voorlichting:

*"Mijn eerste kennismaking hiermee waren de seksspelletjes van de jongens onderling tijdens het douchen, het enige moment dat we zonder toezicht waren".*¹⁵⁶

¹⁴⁸ Koninklijk Instituut voor Doven, "H. D. Guyot", "Werkgroep begeleid wonen. Uitwerking rapport, 9 maart", 1984, 5.

¹⁴⁹ Stichting Effatha Guyot Zorg, "Jaarverslag 2002", 2003, 5-6.

¹⁵⁰ Koninklijke Effatha Guyot Groep, "Jaarverslag 2004", 2005, 64.

¹⁵¹ Hélène Butijn, "Misbruik dove kinderen/Seksueel dom gehouden", 2006.

¹⁵² Koninklijke Effatha Guyot Groep, "Jaarverslag 2004", 2005, 20.

¹⁵³ Viataal (voorheen: IvD), "Visie op seksualiteit- deel 1", 2004.

¹⁵⁴ Effatha, "Inleiding. Symposium Totale Communicatie: Lichaam en seksualiteit", Bonder, 2008, 4.

¹⁵⁵ Koninklijke Effatha Guyot Groep, "Visie op seksualiteit", n.d., 1.

Dit leidde volgens hem tot een grote onwetendheid met betrekking tot seksualiteit en het gevoel dat hij "[er] zelf maar achter moest zien te komen waarvoor de seksualiteit diende"¹⁵⁷. Over homoseksualiteit werd niet gesproken en de waarden en normen van het rooms-katholieke internaat waren gericht op "het traditionele hetero-denken en -handelen"¹⁵⁸.

Seksualiteit, religie en internaten. Gaat het samen, of werkt het elkaar tegen?

Wat betreft de omgangsvormen tussen jongens en meisjes op de doveninternaten valt op dat er hier weinig over werd en wordt geschreven. Er is weinig of geen sprake van contact tussen jongens en meisjes rond 1960 en jongens en meisjes werden in meer of mindere mate gescheiden gehouden. Door de veranderingen in de maatschappij werden de regels van de internaten in de loop van de tijd wel aangepast. Het verdwijnen van de verzuiling en de opkomst van de seksuele revolutie droegen hieraan bij¹⁵⁹.

Ook met betrekking tot seksuele voorlichting is er weinig te vinden in de geraadpleegde documenten. Opvallend is dat er zo weinig aandacht is voor seksuele voorlichting op de internaten, aangezien er een grote nadruk gelegd wordt op de integratie van dove mensen in de maatschappij. Om dit te kunnen realiseren zal iemand echter zo goed mogelijk op het leven in de maatschappij moeten worden voorbereid en seksuele voorlichting is hier een wezenlijk onderdeel van. Dit gebrek aan voorlichting is echter niet alleen een kwestie van onwilligheid, "maar van een zekere huiver t.o.v. de mogelijkheden, die een dove mens in zich heeft"¹⁶⁰. Dit komt waarschijnlijk onder andere door het bestaan van verschillende mythes over seksualiteit bij mensen met een lichamelijke of geestelijke beperking. Zo worden zij vaak, onterecht, gezien als asexueel of juist als oversekst¹⁶¹.

Bij het IvD in Sint Michielsgestel is het opvallend dat er reeds in de jaren '60 wordt gesproken over het onderscheid tussen jongens en meisjes. Aan de ene kant wordt aangegeven dat er geen onderscheid gemaakt mag worden tussen jongens en meisjes en dat men moet uitkijken met een verschillende behandeling, aan de andere kant blijven de mogelijkheden voor meisjes lange tijd achter op de mogelijkheden voor jongens. Meisjes hebben bijvoorbeeld minder beroepskeuze. Voor de meisjes die de school

¹⁵⁶ Fabert, "Bevrijd uit de ballon", 2004, 16.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid., 33.

¹⁵⁹ Fitz-Gerald en Fitz-Gerald, 1998; Te Grotenhuis en Sheepers, 2001.

¹⁶⁰ Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1959", 1960, 89.

¹⁶¹ Baxter, 2008; van Berlo en van der Put, 2003; McKown en English, 1986.

verlaten is dan ook een speciaal convent opgericht in het instituut om een religieus leven te leiden. Jongens kunnen een andere congregatie of religieuze orde kiezen ergens in het land. In deze periode was het maatschappelijk geaccepteerd dat meisjes naar de huishoudschool gingen om vervolgens te trouwen en voor het gezin te zorgen. Deze strekking was dan ook terug te zien in het beleid van het internaat. Vanaf de leeftijd van zes jaar woonden de kinderen gescheiden in aparte gebouwen en was er geen contact meer tussen de beide seksen. Ook het onderwijs was gescheiden. Als reden hiervoor wordt aangedragen dat huwelijken tussen doven voorkomen moeten worden en dat kinderen van verschillende standen niet met elkaar in contact moeten komen. Door liefde tussen mensen en het geloof in God zullen meisjes en jongens elkaar op een gegeven moment leren kennen en een eenheid vormen. Dit moet bereikt worden door de geboden van God te gebruiken en voor het goede te kiezen. Het Rooms-Katholieke geloof geeft mensen een keuze, waarin ze kiezen voor het goede en het kwade. Één van de manieren om de goede keuze te maken is door God, kerk en land dienen. Om deze roeping te vervullen kunnen jongens zich aansluiten bij de Verkennerbeweging, een padvindergroep voor jongens. Over activiteiten voor meisjes, buiten het onderwijs, in het instituut leven en zich eventueel later bij het convent op het instituutsterrein voegen, wordt niet gepraat. Niet duidelijk is of de volkshogeschoolweekenden ook bedoeld zijn voor vrouwen. Religie wordt erg belangrijk geacht en vormt een groot deel van de nazorg in Sint Michielsgestel. De goede keuze is er ook één waarbij niet naar aards geluk wordt gestreefd, maar één waarbij de mens dichterbij God komt. Zaken-succes is niet van belang, wanneer men religieus is. Er lijkt dus wat voor te zeggen dat dit instituut doven het liefste in religieuze ordes zag in plaats van in een werkend leven.

In de documentatie van beide religieuze instituten, het IvD in Sint Michielsgestel en Effatha in Voorburg en omstreken, wordt gesproken over de redenen van ouders om een bepaald internaat voor hun kind te kiezen. Beide internaten zien dit als een keuze die ouders maken door de religieuze overtuiging die zij hebben. Dit is duidelijk terug te herleiden naar de verzuiling, waarin alle religieuze stromingen eigen instituten, winkels, kranten en tv-programma's hadden¹⁶². Het wordt niet duidelijk waarom ouders kiezen voor het Guyot Instituut in Groningen. Dit was een liberaal protestantse en later openbare school, waardoor hier de verzuiling eigenlijk geen rol speelde.

In de documentatie over Effatha valt het op dat er veel ouderverenigingen actief zijn. Zij hebben veel vragen met betrekking tot religie en het onderwijs dat gegeven wordt. Dit is bij het IvD nauwelijks terug te zien. De ouders van de doven op het Effatha instituut vragen bij veel ouderbijeenkomsten naar de inhoud van het religieus onderwijs. Ze vragen zich af in welke mate er religieus onderwijs gegeven wordt en wanneer er mee

¹⁶² Van Essen, 2006; Karsten, 1999; Spiecker en Steutel, 2001.

begonnen wordt. Ook hebben ze vragen over het bijwonen van religieuze diensten en erediensten. Duidelijk wordt dat hier vooral nadruk ligt op het moment dat het kind de religieuze ideeën zal begrijpen. Kinderen moeten kunnen communiceren voordat ze aan religieuze activiteiten deelnemen. Wanneer er wel sprake is van communicatie, worden toch alleen de hoofdwaarheden verteld omdat er vanuit gegaan wordt dat het anders te moeilijk wordt voor de doven. In deze zin lijkt het alsof het instituut de doven niet als volwaardig zag. Deze volwaardigheid van doven ten opzichte van horenden komt ook terug wanneer gesproken wordt over de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. Hierbij wordt gedacht dat bij doven standaard een discongruentie ontstaat tussen de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling wanneer zij volwassen worden en dat hierop gelet moet worden.

Effatha heeft eenzelfde beleid ten opzichte van meisjes en jongens als het IvD. Ook hier wordt geen contact toegestaan tussen de jongens en de meisjes. Er wordt dan ook weinig over gesproken in een verslag van een ouderbijeenkomst in 1969, waarin wordt aangegeven dat ouders zich zorgen maken over het contact tussen de seksen op de school. Dit betekent dat er in bepaalde mate contact mogelijk moet zijn geweest, maar dit wordt niet genoemd, op welke wijze dan ook, in de documentatie. Het opleidingssysteem was ook hier voor jongens en meisjes apart, er was geen ruimte voor meisjes om praktische vakken te leren daar deze waren weggelegd voor jongens. Verzoeken van ouders voor uitbreiding naar praktische vakken voor meisjes in 1965 vinden klaarblijkelijk geen gehoor, daar er verder niets vermeld wordt over wijzigen in het lesplan. In 1975 wordt er melding gedaan van een plan om een nieuw schoolgebouw te plaatsen voor zowel jongens als meisjes. De exacte uitwerking hiervan wordt echter niet beschreven. De vraag is dan ook of het hier daadwerkelijk om co-educatie gaat of dat er nog steeds sprake is van een scheiding binnen één gebouw.

Bij het Guyot Instituut in Groningen is er ook sprake van een gescheiden school- en leefklimaat voor jongens en meisjes in 1960. Opvallend ten opzichte van de andere instituten is dat er in 1964 wordt aangegeven dat er een gezamenlijke zitkamer is voor de 'grote jongens en meisjes'. Dit kan te maken hebben met het feit dat Guyot een openbaar instituut is, en daarmee niet aan een religie ten grondslag ligt, waardoor er op een andere manier werd gekeken naar het onderscheid tussen mannen en vrouwen. Er wordt niet veel vermeld over het gezamenlijke leven van jongens en meisjes, tot 1987. In dit jaar staat een artikel in de schoolkrant waaruit blijkt dat jongens en meisjes in gezamenlijke woongroepen leven. Dit wordt niet bij de andere scholen aangegeven, waaruit we mogelijk op kunnen maken dat het Guyot Instituut hierin vooruitstrevend was. Over scholing wordt weinig gerapporteerd in de jaarverslagen, waardoor dit lastig te vergelijken is met de andere instituten.

Opvallend is wel dat er op Effatha, ondanks de strikt gescheiden leef- en leerruimtes voor jongens en meisjes, al vroeg over seksuele voorlichting en opvoeding wordt gepraat. Reeds in de jaren zestig van de twintigste eeuw wordt hierover gesproken in diverse documenten. In de jaarverslagen van het Ivd in Sint Michielsgestel wordt pas in 1988 voor het eerst gesproken over seksuele voorlichting, wat aangeeft dat dit geen hoofdprioriteit was. René Fabert beaamt dit in zijn boek waar hij duidelijk maakt dat er geen sprake was van seksuele voorlichting op het moment dat hij daar in het internaat woonde. Dit liet hem in onwetendheid over zijn seksualiteit en zorgde er ook voor dat hij het seksueel misbruik dat hij daar onderging niet herkende als misbruik.

Het Guyot Instituut te Groningen spreekt in de jaarverslagen voor het eerst over seksuele voorlichting in 2002. In andere documentatie wordt er wel al eerder uitgebreid over gesproken. Echter, deze documentatie begint ook vanaf 1980 en dit is zodoende een stuk later dan het Effatha internaat. Deze documentatie uit 1980 bestaat uit een eindrapport van een werkgroep in vorming. Hierin is een apart hoofdstuk gewijd aan seksuele voorlichting. Er wordt expliciet gesproken over hetgeen waar de seksuele vorming uit zou moeten bestaan. Ondanks dat Effatha een voorloper was op het gebied van seksuele voorlichting, wordt er weinig expliciet over deze seksuele voorlichting gepraat. Zij praten in verhullende termen, als "*voorbereiding op het huwelijk en het huwelijk zelf*" of "*rechtzetten hetgeen reeds geweten wordt*"¹⁶³. Er wordt gepraat over gebeurtenissen die leiden tot het geven van seksuele voorlichting, maar er wordt niet uitgewijd over deze gebeurtenissen.

In Groningen op het Guyot Instituut is er rond 1987 een duidelijk keerpunt op te merken. Er komt meer aandacht voor seksuele voorlichting, maar ook wordt er op een luchtigere manier over seksualiteit, relaties en liefde gepraat. Zo gaan drie van de vier moppen in de schoolkrant van het Guyot Instituut van juli 1987 over uitgaan, trouwen en vreemdgaan¹⁶⁴. Ook wordt er in interviews met leerlingen gepraat over verkering. Er zou geconcludeerd kunnen worden dat de algehele sfeer rondom seksualiteit meer ontspannen is geworden.

Het blijkt dat seksualiteit in de gebruikte bronnen vrijwel alleen in relatie met negatieve ervaringen, zoals AIDS en seksueel misbruik besproken wordt. Wanneer deze negatieve ervaringen er zijn, of in het nieuws komen, komt er een golf van informatie en lesmateriaal rondom deze thema's. Het geven van seksuele voorlichting wordt gelegitimeerd door het feit dat dit het risico op seksueel misbruik zou verkleinen. Nergens wordt voorlichting benoemd als een voorbereiding op het leven als een seksueel wezen, waarbij jeugdigen leren hoe het lichaam werkt, wat er allemaal mee kan en hoe

¹⁶³ Koninklijk Instituut voor Doven, "H. D. Guyot", "Eindrapport werkgroep "vorming"", 1980, 10.

¹⁶⁴ Koninklijke Instituut voor Doven "H.D. Guyot", "Schoolkrant", juli 1987.

ervan te genieten. Hiermee wordt duidelijk dat er nog steeds een taboe omtrent seksualiteit heerst. Waar deze taboes echter eerder gericht waren op praten over seksualiteit in het algemeen, lijkt het alsof er nu taboes bestaan over de positieve kanten van seks: het genieten er van. Wel wordt erkend dat seksualiteit een onderdeel van het leven is, zowel voor mensen met een beperking als voor mensen zonder beperking.

Bovendien kwam naar voren dat er een duidelijke band bestaat tussen de instituten en de oud-leerlingen ervan. Dit kwam met name naar voren in het feit dat het Guyot Instituut speciale cursussen organiseerde voor dove ouders waarin hen geleerd werd hun (horende) kinderen seksuele voorlichting te geven. Kennelijk hadden zij een informatietekort met betrekking tot seksuele voorlichting, waardoor zij hun kinderen niet adequaat konden voorlichten. Ook uit de documentatie met betrekking tot de overige twee internaten bleek dat er gedurende een langere periode na vertrek uit het internaat nog veel contacten waren tussen de oud-leerlingen en het internaat. In verscheidene jaarverslagen werd namelijk gesproken over nazorg met betrekking tot de oud-leerlingen.

Dit onderzoek wilde uitwijzen op welke manier het pedagogisch handelen in de verschillende internaten voor doven van invloed was op de seksuele identiteitsontwikkeling van de leerlingen in de periode van 1960 tot nu. De onderzoeksvragen die de onderzoekers hebben willen beantwoorden, zijn:

1. Hoe wordt religie zichtbaar in het dagelijks leven op de internaten?
2. Wat is de invloed van religie op omgangsvormen tussen jongens en meisjes in de verschillende internaten voor doven?
3. Wat is de invloed van religie op seksuele voorlichting op de verschillende internaten voor doven?

Naar aanleiding van dit onderzoek kan worden gesteld dat religie invloed had op de verschillende doveninternaten in relatie tot het bespreekbaar maken van seksualiteit en seksuele gevoelens. Het calvinistische-protestantse Effatha Instituut begon, zij het verhullend, als eerste over seksualiteit te praten. Het openbare Guyot Instituut volgde, in explicietere aard, een aantal jaar later. Het IvD volgde als laatste, als reactie op de opkomst van AIDS. Het was opvallend dat het Effatha Instituut en niet het openbare Instituut als eerste over seksualiteit begon te praten. Wel werd bij het Guyot Instituut ook wat verteld over de beleving van seksuele gevoelens, terwijl bij de twee religieuze instituten de nadruk lag op voorkoming van negatieve ervaringen en de onwetendheid van doven waar problemen uit voort zouden kunnen komen. De omgang tussen jongens en meisjes was in de twee religieuze instituten, Effatha in Voorburg en omstreken en het

IvD in Sint Michielsgestel, strikt gescheiden en dit veranderde pas laat in de twintigste eeuw, al wordt hier weinig over geschreven. Het openbare Guyot Instituut had al in een vroeger stadium huiskamers waar jongens en meisjes samen verbleven. Er kan gesteld worden dat de openheid, waarbij er contacten tussen jongens en meisjes bestonden, er ook voor zorgde dat er meer aandacht was voor het positieve dat tussen jongens en meisjes kan gebeuren. Daarnaast kan gesteld worden dat vanuit een religieus oogpunt met betrekking tot het strikt gescheiden houden van jongens en meisjes, wellicht meer problemen ontstaan. Hierdoor ontstaat de behoefte seksuele voorlichting te geven die gebaseerd is op het vermijden van negatieve ervaringen.

Als belangrijkste conclusie kan tot slot gesteld worden dat seksualiteit een onderwerp is dat weinig besproken wordt binnen de doveninternaten. De data die gevonden is, is met moeite verkregen. De hoeveelheid data die de onderzoekers hebben doorgespiet en de daadwerkelijk bruikbare documenten staan in schril contrast met elkaar. Doordat er weinig informatie te vinden is, kan er geen harde conclusie worden getrokken. Wellicht kan er wel worden gesteld dat weinig informatie ook een conclusie geeft; er wordt weinig over seksualiteit gesproken.

Mogelijk kan dit in de toekomst veranderen, nu ook de visie op mensen met een beperking is veranderd ten opzichte van dertig jaar geleden. Tegenwoordig wordt gedacht dat ieder mens, beperking of niet, recht heeft op een rijk leven, waarin relaties, liefde en seksualiteit voorkomen. Daarnaast wordt doof zijn tegenwoordig vaak niet als een beperking gezien, maar als een eigenschap die Doven tot een minderheidsgroep maakt binnen onze maatschappij.

In de toekomst zal er meer onderzoek gedaan moeten worden naar de motieven die ten grondslag liggen aan het tekort van seksuele voorlichting voor Doven. Daarnaast zou het ontwikkelen van leerlijnen voor seksuele voorlichting voor dove leerlingen een grote stap vooruit zijn. Wellicht is het belangrijkste dat er onderzoek wordt gedaan onder Doven en de ideeën die zij hebben over seksualiteit en hun identiteit. Hierdoor kunnen er oplossingen worden gevonden, die bij hen passen en die het leven voor hen die zeer beperkte kennis over seksualiteit hebben, zullen verrijken.

Referenties

Ben Baarda, Martijn de Goede en José Teunissen, *Basisboek kwalitatief onderzoek*, (Groningen: Noordhoff Uitgevers B. V., 2001)

Ben Baarda, *Dit is onderzoek*, (Groningen: Noordhoff Uitgevers B.V, 2009).

Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V, 2006).

Peter Baxter, "Disability and sexuality", *Developmental Medicine & Child Neurology* 50 (2008).

Willy van Berlo en Corina van der Put, "Jongeren met een lichamelijke handicap en seksualiteit: een overzicht van de literatuur", *Tijdschrift voor Seksuologie* 27 (2003): 114-124.

Hennie Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*, (Den Haag: Boom Uitgevers, 2005).

P. Boekholt, "De onderwijswet van 1801 en het begin van de Staatszorg voor het onderwijs in Nederland", in *Tweehonderd jaar onderwijs en zorg van de staat*, ed. P. Boekholt, H. Crombrugge, N.L. Dodde en J. Tyssens (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V, 2002), 3-11.

Freke Bonder, *Inleiding*. Symposium Totale Communicatie: Lichaam en seksualiteit, Maarssen, november, 2008.

Hélène Butijn, "Misbruik dove kinderen/Seksueel dom gehouden", *Trouw*, 29 juni, 2006, sectie Nieuws, landelijke editie.

A.M.J Chorus, *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*, (Nijmegen: Dekker en Van de Vegt, 1946).

Eva G. Clark en Elaine M. Justice. "Identity development. Aspects of identity", *Social Issues Reference*, <http://social.jrank.org/pages/322/Identity-Development.html>

Nan Dodde, "Een geschiedenis van de leerplicht", in *Recht doen aan zorg: 100 jaar leerplicht in Nederland*, ed. Ton van der Hulst en Dolf van Veen (Leuven/Apeldoorn: Garant, 2000), 15-69.

N. Dolstra, "De relatie tussen genderrollen, sociale cognities & onveilig seksueel gedrag", (MA thesis, Universiteit Twente, 2006).

Mineke van Essen, *Kwekeling tussen Akte en Ideaal. De opleiding tot onderwijzer vanaf 1800*, (Amsterdam: Sun, 2006)

Ellie Fossey, Carol Harvey, Fiona McDermott, Larry Davidson, "Understanding and evaluating qualitative research", *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* (2002): 717-732.

Nollaig Frost, Savasti Melissa Nolas, Belinda Brooks-Gordon, Cigdem Esin, Amanda Holt, Leula Mehdizadeh & Pnina Shinebourne, "Pluralism in qualitative research: the impact of different researchers and qualitative approaches on the analysis of qualitative data", *Qualitative Research* 10 (2010): 441-460.

Delia Reaves Fitz-Gerald en Max Fitz-Gerald, "A Historical Review of Sexuality Education and Deafness: Where have we been this century?", *Sexuality and Disability* 16 (1998): 249-268.

Manfred te Grotenhuis en Peer Sheepers, "Churches in Dutch: Causes of religious disaffiliation in the Netherlands, 1937-1995", *Journal for the scientific study of religion* 40 (2001).

Ido de Haan, "Van staatszorg tot vrijheidsrecht. De schoolstrijd in de Nederlandse politiek en samenleving", in *Tot burgerschap en deugd; volksopvoeding in de negentiende eeuw*, ed. N. Bakker, R. Dekker en A. Janssens (Hilversum: Uitgeverij verloren, 2006), 81-105.

Daniel P. Hallahan, James M. Kauffman en Paige C. Pullen, *Exceptional Learners: an introduction to special education*, (Boston: Pearson, 2009).

K. L. Heuttel en W. G. Rothstein, "HIV/AIDS knowledge and information sources among deaf and hearing college students", *American annals of the deaf*, 146 (3) (2001), 280-286.

Marieke Hilhorst, *Bij de zusters op de kostschool; Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op Rooms-Katholieke Pensionaten in Nederland en Vlaanderen*, (Utrecht: A.W. Bruna uitgevers, 1989).

Marit Hoem Kvam, "Sexual abuse of deaf children. A retrospective analysis of the prevalence and characteristics of childhood sexual abuse among deaf adults in Norway", *Child Abuse and Neglect* 28 (2004): 241-251.

Sjoerd Karsten, "Neoliberal Education reform in the Netherlands", *Comparative Education* 35 (1999): 303-317.

Kentalis. "Keg Viataal Groep heet voortaan Kentalis", NVVS, <http://www.hoorwijzer.nl/specialisten/extern-nieuws/nieuws/keg-viataal-groep-heet-voortaan-kentalis.html>, 2009.

Douglas Kirby en Peter Scales, "An analysis of state guidelines for sex education, instruction in public schools", *Family relations* 30 (1981): 229-237.

Els Kok en Marja van Middelaar, *Geen kopietjes meer. Seksuele voorlichtingsmaterialen en seksuele voorlichting aan dove kinderen en jongeren*, (Utrecht: Transact, 2003).

Aniela Korzon, "Sexual education of the deaf", in *Disability- the contextuality of it's meaning*, ed. T. Zólkowska en L. Konopska (Szczecin: University of Szczecin, 2010), 245-250.

Jan Lenders, "Van kind tot burger; lager onderwijs en vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw", in *Tot burgerschap en deugd; volksopvoeding in de negentiende eeuw*, ed. N. Bakker, R. Dekker en A. Janssens (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2006), 11-35.

Han Leune, "Onderwijs en maatschappelijke verandering. Een terugblik op 200 jaar onderwijs en onderwijsbeleid in Nederland", in *Tweehonderd jaar onderwijs en zorg van de staat*, ed. P. Boekholt, H. Crombrugge, N.L Dodde en J. Tyssens (Assen: Koninklijke van Gorcum B.V, 2002), 3-11.

Janice M. McKown en B.A. English, "Disabled teenagers: sexual identification & sexuality counseling", *Sexuality and Disability* 12 (1986): 17-27.

Sharan B. Merriam, *Qualitative research and case study applications in education*. (San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1998).

Siebren Miedema en Gerdien Bertram-Troost, "Democratic citizenship and religious education: challenges and perspectives for schools in the Netherlands", *British Journal of Religious Education* 30(2008): 123-132.

D.Q.R. Mulock Houwer, *Daar de Oranjeappel in de gevel staat. In en om het weeshuis der doopsgezinde collegianten 1675-1975*, (Amsterdam: Stichting Weeshuis der Doopsgezinde Collegianten "De Oranjeappel", 1975).

Jos Perry, *Jongens op kostschool: Het dagelijks leven op de katholieke jongensinternaten*, (Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers, 1991).

Martine van Rooijen, *Ach, zou die school er nog wel zijn?*, (Schiedam: Scriptum, 2007, p. 41)

Rutgers Nisso Groep. "De Geschiedenis van de Rutgers Nisso Groep", Rutgers Nisso Groep, <http://www.rutgersnissogroep.nl/overderutgersnissogroep/de-organisatie/geschiedenis>.

Simon Schama, "Schools and Politics in the Netherlands, 1796-1814", *The Historical Journal* 13 (1970): 589-610.

Ben Spiecker en Jan Steutel, "Multiculturalism, pillarization and liberal civic education in the Netherlands", *International Journal of Education Research* 35 (2001): 293-304.

Johan Sturm, Leendert Groenendijk, Bernard Kruihof en Julialet Rens, "Educational pluralism – a historical study of so-called "pillarization" in the Netherlands, including a comparison with some developments in South African Education", *Comparative Education* 34 (1998): 281-297.

C. Tijsseling, "Wat en hoe in het dovenonderwijs in Nederland" (doctoraalstudie Wijsgerige Pedagogiek, Universiteit Utrecht, 2001).

Corrie Tijsseling en Astrid Tellings, "The Christian's duty toward the deaf: Differing Christian views on Deaf schooling and education in the 19th Century Dutch society", *American Annals of the Deaf* 154 (2009): 36-49.

Ido Weijers, *De creatie van het mondige kind: Geschiedenis van pedagogiek en jeugdzorg*, (Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2007).

M. Wessels Beljaars, "Lichaamsbeleving en seksualiteit", *Van Horen Zeggen* 35 (1995).

C.M. Winnubst, *Systemen van opvoeding en inrichtingen in Nederland van 1815-1965*, (Amsterdam: Nationale federatie voor kinderbescherming, 1967).

Margret A. Winzer, *The History of special education: from isolation to integration*, (Washington: Galloudet University Press, 1993).

Bronnenlijst

Gemeentearchief Leidschendam-Voorburg, subarchief Effatha:

Effatha, "Effathablاد", 1960, nr. 3. Doos 18.

Effatha, "Jaarverslag van de Protestants Christelijke stichting voor maatschappelijk werk ten behoeve van Doofstommen 1960", 1961. Doos 17.

Effatha, "De wereld van het dove kind. Effatha 1888-1963, jubileumuitvoering", 1963. Den Haag: Uitgeverij van Keulen N.V. Doos 17. enzovoort

Effatha, "Effathablاد", 1963, nr. 19. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1964, nr. 23. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1964, nr. 27. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1965, nr. 28. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1966, nr. 34. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1969, nr. 45. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1969, nr. 46. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1975, nr. 3. Doos 18.

Effatha, "Effathablاد", 1975, nr. 5. Doos 18.

Effatha, "Jaarverslag 1962", 1963. Doos 22.

Effatha, "Jaarverslag 1967", 1968. Doos 14.

Effatha, "Jaarverslag 1968", 1969. Doos 22.

Effatha, "Jaarverslag 1970", 1971. Doos 14.

Effatha, "Jaarverslag 1971", 1972. Doos 22.

Effatha, "Jaarverslag 1974", 1975. Doos 22.

Effatha, "Jaarverslag 1975", 1976. Doos 22.

Effatha, "Flyer", 1974. Doos 22.

Archief Koninklijke Kentalisgroep, locatie Sint Michielsgestel:

Instituut voor Doven, "Gedenkboek Instituut voor Doofstommen te Sint Michielsgestel 1840-1940". Sint Michielsgestel: Bisschoppelijke drukkerij Instituut voor Doofstommen.

Instituut voor Doven, "De Vriend", 1960.

Instituut voor Doven, "De Vriend", 1961.

Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1959", 1960.

Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1987", 1988.

Instituut voor Doven, "Jaarverslag 1988", 1989.

Instituut voor Doven, "Het is aan niemand toegestaan de meisjesafdeling te gaan bezichtigen, noch de boerderij of de tuinen. De gebouwen aan de jongensafdeling mogen worden bezichtigd onder geleide der EE. Broeders", n.d.

Provinciaal archief Groningen:

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Jaarverslag 1963", 1964. ,
Toegangsnummer 1496, stuknummer 1010.

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Eindrapport werkgroep "vorming"", 1980.
Toegangsnummer 1496. Stuknummer 1016.

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Jaarverslag van de afdeling
Maatschappelijk werk Groningen", 1983. Toegangsnummer 1496, stuknummer 441.
enzovoort

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Notulen van de schoolvergadering van
het V. B. O. op woensdag 2 mei", 1984. Toegangsnummer 1496, stuknummer 440.

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Werkgroep begeleid wonen. Uitwerking
rapport, 9 maart", 1984. Toegangsnummer 1496, stuknummer 440.

Archief Koninklijke Kentalis Groep, locatie Haren:

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", "Vanuit het internaat. VSO schoolkrant, 2,
1987.

Koninklijk Instituut voor Doven "H. D. Guyot", Moppen. VSO schoolkrant, 2, 1987.

Koninklijke Effatha Guyot Groep, "Visie op seksualiteit", n.d.

Koninklijke Effatha Guyot Groep, "Jaarverslag 2004", (Groningen: Kegg, 2005).

Stichting Effatha Guyot Zorg, "Jaarverslag 2002", (Groningen: Stichting Effatha Guyot
Zorg, 2003).

Verkregen van C. Tijsseling:

Viataal, "Visie op seksualiteit- deel 1", (Sint Michielsgestel: Viataal, 2004).

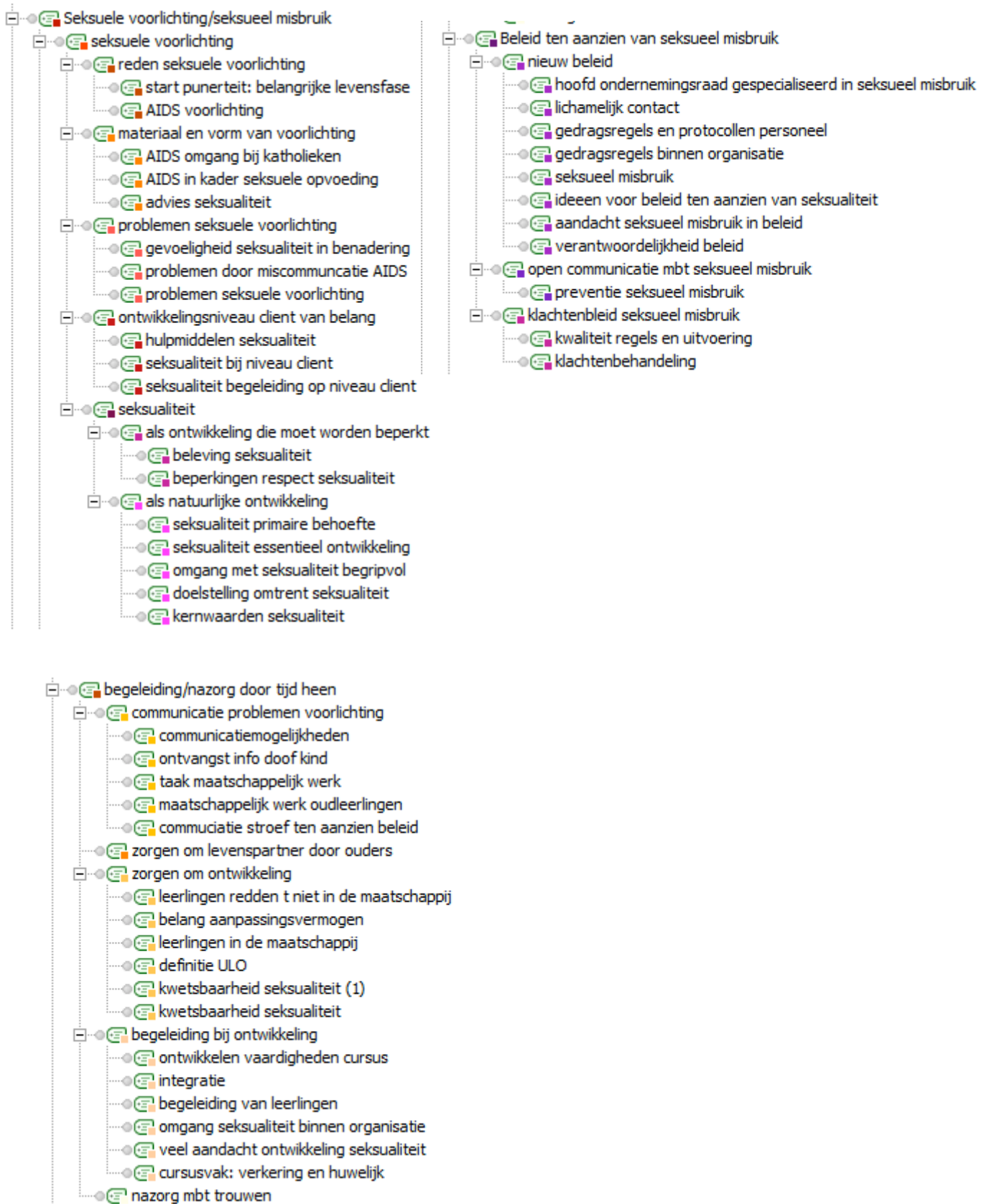
Bijlage 1 Codeboom

Deze codebomen zijn verkregen door middel van het programma MAXQDA. Per onderdeel van dit onderzoek is de codeboom weergegeven.

Onderdeel religie:



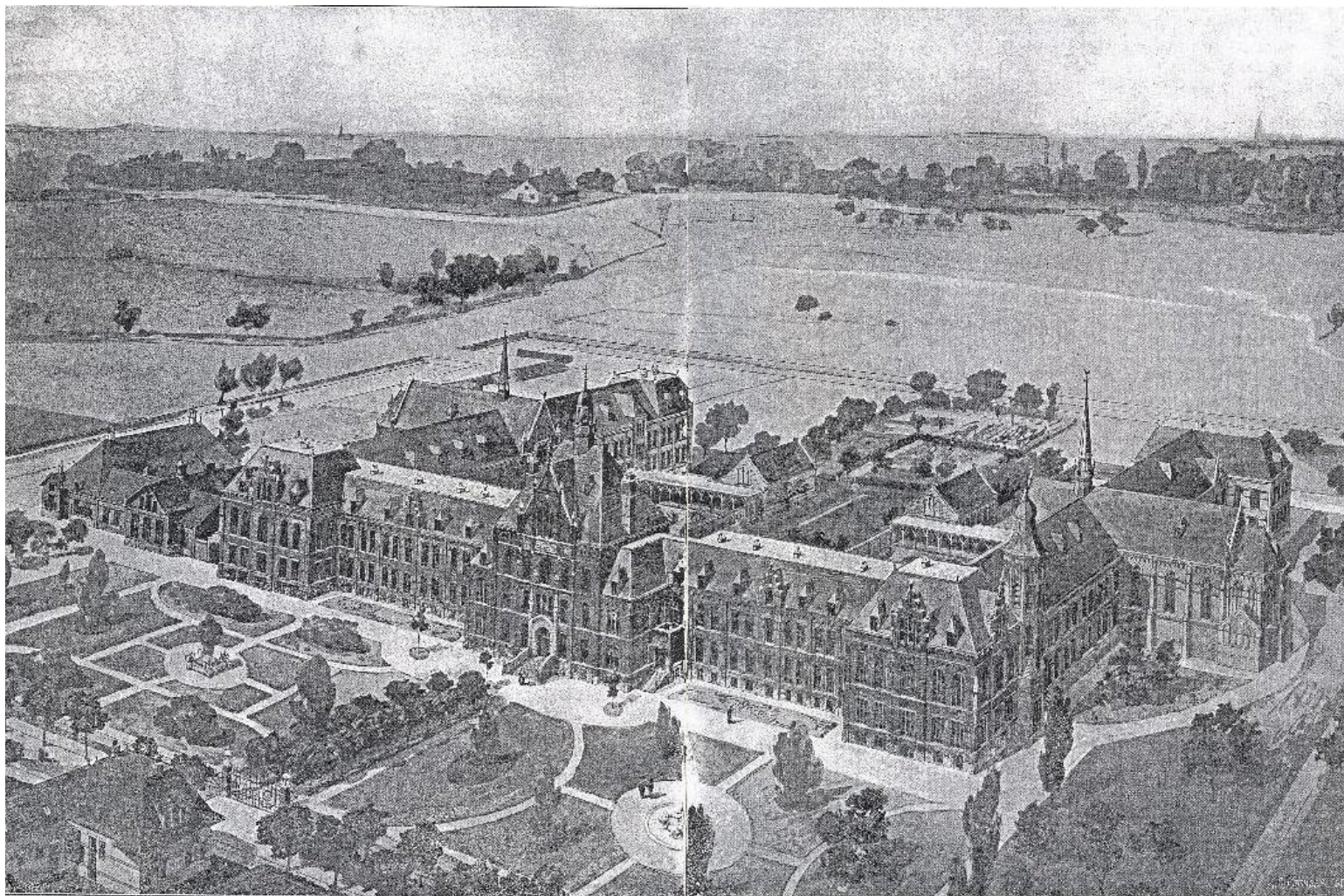
Onderdeel seksuele voorlichting en seksueel misbruik:



Onderdeel omgangsvormen jongens en meisjes:



Bijlage 2 Gebouw IvD



Overzicht van het gehele gebouwencomplex zoals het in 1900 werd opgeleverd. (Teekening Groenendael) (Zie blz. 139).

165

¹⁶⁵ Instituut voor Doven, "Gedenkboek Instituut voor Doofstommen te Sint Michielsgestel 1840-1940". Sint Michielsgestel: Bisschoppelijke drukkerij Instituut voor Doofstommen. Archief Koninklijke Kentalisgroep locatie Sint Michielsgestel.